ว.ว.ล
ว 6

หนังสือคู่มือ

วิชากวีนิพนธ์ไทย

สามัคคีเภทคำฉันท์

สำหรับชั้นมัธยมตอนปลาย

ของ

ขุนวิรุฬห์จรรยา

ครูสอนภาษาไทยชั้นมัธยมตอนปลายโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๖๓—๗๕

พระปวโรพารวิทยา

อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๕

.ท
.911

ส7.

พิมพ์ครั้งที่สาม ๑๐๐๐ ฉะบับ พุทธศักราช ๒๔๗๘

ราคาเล่มละ ๕๐ สตางค์

สงวนลิขสิทธิ์ไว้ตามพระราชบัญญัติ

สิทธิพิเศษสำหรับผู้เรียน

มัธยมตอนปลาย

(๑) ถ้าเรียนติดขัดหรือสงสัยในวิชาภาษาไทยด้วยเหตุหนึ่งเหตุใด ข้าพเจ้ายินดีจะจัดการอธิบายจนเข้าใจ

(๒) ถ้าผู้เรียนรู้สึกว่าตนอ่อนในวิชาใด และอยากจะได้รับความช่วยเหลือหรือคำแนะนำเพื่อให้เรียนวิชานั้นได้ดี ข้าพเจ้ายินดีจะชี้แจงและอธิบายให้

(๓) ถ้าผู้เรียนต้องการ "คำชี้แจงวิธีที่จะให้สอบไล่ได้" และ "ข้อตักเตือนที่สำคัญสำหรับนักเรียน เพื่อเตรียมตัวก่อนเข้าสอบไล่" ก็ยินดีจะส่งไปให้

โปรดมีจดหมายถึงข้าพเจ้าณตำบลข้างท้ายนี้

ขุนวิรุฬห์จรรยา

๒๐๕ ก. ถนนราชวิถี

ตรงข้ามประตูพระกุเวร

สวนจิตรลดา

ถ้าต้องการให้ส่งคำตอบไปทางไปรษณีย์ โปรดสอดแสตมป์ ๑๐ สตางค์ไปด้วย แต่ถ้าจะไปรับคำตอบด้วยตนเอง ก็ไม่ต้องสอดแสตมป์ส่งไป

ห้องสมุดแห่งชาติ
๒๔ ก.ค. ๒๙
กรมศิลปากร

กรมศิลปากร
๒๒ ก.ค. ๗๙
DEPARTMENT OF FINE ARTS

คำนำ

หนังสือคู่มือเล่มนี้ได้คิดรวบรวมทำขึ้นเป็นเล่มก็เนื่องจากเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ กระทรวงธรรมการมีคำสั่งให้เปลี่ยนหนังสืออิลราชคำฉันท์ และใช้หนังสือสามัคคีเภทคำฉันท์แทนในการเรียนกวีนิพนธ์ ข้าพเจ้าจึงได้พยายามค้นหาข้อความที่เกี่ยวกับหนังสือเรื่องนี้ในที่ต่าง ๆ เพื่อเตรียมการสอนก่อนทุก ๆ คราวที่จะทำการสอนแก่นักเรียน เมื่อเสร็จแล้วก็รวบรวมเก็บไว้ ทำเช่นนี้จนกระทั่งสิ้นปี เห็นว่านักเรียนส่วนมากได้รับผลจากการสอนนี้เป็นอย่างดี จึงมาใคร่ครวญดูว่า ถ้าได้นำข้อความเหล่านี้ไปพิมพ์เป็นเล่มแล้ว จะเป็นประโยชน์แก่นักเรียนผู้ศึกษาและครูผู้สอนมากทีเดียว เมื่อคิดตกลงใจเช่นนี้ จึงได้เรียนท่านอาจารย์ใหญ่ให้ทราบถึงความประสงค์และขอความกรุณาต่อท่านให้ตรวจเนื้อเรื่องและระเบียบว่า ควรจะทำอย่างไรจึงจะดีและเหมาะพอที่จะเป็นแบบเรียนสำหรับใช้ในโรงเรียนได้ ท่านก็รับไปแก้ไขแนะนำให้เป็นอย่างดี จึงได้ส่งต้นฉบับมายังกระทรวงธรรมการ เพื่อให้ได้รับการตรวจและแก้ไขอีกครั้งหนึ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้ที่จะเป็นเล่มขึ้นได้ก็โดยได้รับความอุปการะชี้แจงและแนะนำบางสิ่งบางอย่างจากท่านผู้ใหญ่หลายท่าน เช่น หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์, หลวงศรีอมรญาณ, หลวงศิลปานุการกวี เป็นต้น ส่วนการตรวจแก้ก็ได้รับความอนุเคราะห์จากครูสอนภาษาไทยโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย คือ ขุนสิขสุนทร, ขุนสรรคเวทย์, ขุนวิเศษวรรยา, ขุนวิทยาวุฒิ และ ร.อ.ต. บุญเรือง ลักษณะบุตร ร.อ.ต. จำลอง เอี่ยมโอภาส ในความเอื้อเฟื้อที่ได้เผยแพร่ให้นักเรียนมีความรู้ในวิชาแผนกนี้ยิ่งขึ้น จึงได้ขอขอบพระคุณอย่างสูงสุดไว้ในที่นี้ด้วย.

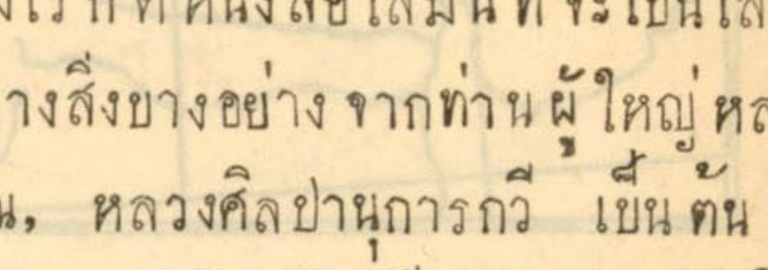

ร.ร. สวนกุหลาบวิทยาลัย

๒๕ เมษายน ๗๕.

คำในแผนที่

เวสาลี (ไวสาลี, ไพศาลี)	เดี๋ยวนี้เรียก	Besarh.
ปาฏลีบุตต์	” ”	Patna.
คยา	” ”	Gaya.
เดลี	” ”	Delhi.
พาราณสี	” ”	Benares.
คงคา	” ”	Ganges.
ยมุนา	” ”	Jumna.
สินธุ	” ”	Indus.

ชื่อเมืองแห่งแคว้นสำคัญในแผนที่

เมือง ราชคฤห์	อยู่ใน แคว้น มคธ.
เมือง เวสาลี	อยู่ใน แคว้น วัชชี.
เมือง กบิลพัสดุ์ }	อยู่ใน แคว้นโกศล.
เมือง สาวัตถี }	
เมือง พาราณสี	อยู่ใน แคว้นกาสี.

หมายเหตุ การ ที่ นำ เอา แผน ที่ พุทธกาล มา ประกอบ ลงไว้ ใน ที่ นี้ ก็เพื่อ จะให้ ผู้ ศึกษาได้ พบเห็น แว่นแคว้น ซึ่งเกี่ยว กับ ตัวสำคัญใน เรื่อง เช่นเมืองราชคฤห์ เป็น นคร หลวง แห่ง แคว้น มคธ ซึ่ง พระเจ้า อชาตศัตรู เป็น กษัตริย์ ปรา กฏ แต่ ครั้ง พุทธกาล ดังนี้เป็นต้น.

หอสมุดแห่งชาติ
๒๔ ก.ค. ๗๗
กรมศิลปากร

สารบัญ

	หน้า
๑ คำนำ	ก
๒ แผนที่ ประเทศ อินเดีย ครั้ง พุทธกาล	ข
๓ ชื่อ เมือง แห่ง แคว้น สำคัญ ใน แผนที่	ค
๔ ประวัติ ย่อ และ อุปนิสัย ของ ผู้ ประพันธ์	๑
๖ เค้าความ	๒
๗ ประวัติ สังเขป พระเจ้า อชาตศัตรู	๘
๘ ประวัติ สังเขป พราหมณ์ วัสสการ	๑๐
๙ ประวัติ ย่อ แห่ง แคว้น มคธ	๑๑
๑๐ ประวัติ ย่อ แห่ง ลิจฉวี	๑๑
๑๑ ความไพเราะ ของ บท ประพันธ์	๑๓
๑๒ สาธกความ สำคัญ ใน บท ประพันธ์	๑๕
๑๓ สรุป ข้อ ความ สำคัญ ใน บท ประพันธ์	๒๑
๑๔ ข้อ แนะนำ วิธีสอน อ่าน และ สอนศัพท์	๒๒
๑๕ อธิบายศัพท์	๒๔
๑๖ คำถาม ข้อสอบไล่	๖๑
๑๗ คำตอบ ข้อสอบไล่	๖๑

ประวัติย่อและอุปนิสัยของผู้ประพันธ์

(นายชิต บุรทัต)

ตามหลักของการเรียนกวีนิพนธ์มีอยู่ว่า ถ้าจะเรียนกวีนิพนธ์ในหนังสือเล่มใด ผู้ศึกษาก็ควรจะต้องทราบประวัติและอุปนิสัยของผู้ประพันธ์หนังสือเล่มนั้นไว้ เพื่อจะได้เป็นเครื่องเปรียบเทียบอุปนิสัยของผู้ประพันธ์กับบทประพันธ์ในเรื่องว่าเป็นอย่างไร จึงขอนำประวัติของผู้ประพันธ์เรื่องนี้มาลงไว้พอเป็นสังเขป.

ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่สามารถในการแต่งบทประพันธ์อยู่ในหมู่นักแต่งผู้หนึ่ง เชื่อว่าใครๆ โดยมากย่อมรู้จักท่านดี และบัดนี้ท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้เคยแต่งเรื่องไว้เป็นจำนวนมาก แต่มักเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด ซึ่งข้อความเกี่ยวกับคำฉันท์ ถวายชัยมงคล, สุภาษิตและนิยายเป็นโคลง, ฉันท์, กาพย์และกลอนลงในหนังสือรายเดือน, รายปักษ์ต่างๆ ตามแต่โอกาสจะอำนวยให้ และบทละครท่านก็ได้ประพันธ์ไว้มาก การใช้นามบางทีท่านก็ใช้นามจริงบางทีก็ใช้นามแฝง แล้วแต่ท่านจะเห็นสมควร นามแฝงที่ท่านชอบใช้คือ 'แมวคราว' 'เข้าเงาะ' และ 'เอกชน'

ท่านได้อุปสมบทในพุทธศาสนา ณ สำนักวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักนั้น แต่หาได้เรียนสำเร็จถึงชั้นเปรียญไม่ เมื่อได้ละเพศจากสมณะแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้เข้ารับราชการเป็นครูสอนอยู่โรงเรียนมัธยมวัดอนงค์ได้ไม่ถึงปี ท่านก็ลาออกมาทำงานส่วนตัว ณ สำนักงานหนังสือพิมพ์รายเดือนศรีกรุง ต่อมาก็ย้ายมาอยู่ ณ สำนักงานหนังสือพิมพ์ไทย และครั้งหลังนี้ท่านได้ย้ายมาอยู่ ณ สำนักงานหนังสือพิมพ์ไทยหนุ่ม ทุกวันนี้ท่านก็ยังดำรงอาชีพอยู่ด้วยการประพันธ์ เพราะไม่ปรากฏว่าท่านทำอาชีพทางอื่นเท่าที่ได้สังเกตท่านมีอุปนิสัยดี, ใจคอเยือกเย็นสมกับเป็นนักประพันธ์ และท่านชอบทำงานประพันธ์ซึ่งเป็นงานส่วนตัวมากกว่ารับราชการ.

เค้าความ

ครั้ง พุทธกาล มี กษัตริย์ พระองค์ หนึ่ง ทรง พระนาม ว่า พระเจ้า อชาต ศัตรู ทรง ราช สมบัติ อยู่ใน แคว้น มคธ ซึ่ง มี เมือง ราชคฤห์ เป็น นคร หลวง พระองค์ ทรงตั้ง อยู่ในทศพิธราชธรรม มีความเมตตา กรุณา แก่ ประชาราษฎร ดุจ บุตร ธิดา ของ พระองค์ และ ทรง พระ เดชานุภาพ เป็น ที่เกรง ขาม แก่ข้า ศึก ทั้งปวง จึง กระทำให้ราษฎรได้ รับ ความ ร่ม เย็น เป็น สุข ทั่ว กัน.

มี พราหมณ์ เป็น อำมาตย์ ผู้ใหญ่ ผู้หนึ่ง มี นาม ว่า พราหมณ์วัสสการ เป็น ผู้ที่ เฉลียว ฉลาด รู้ศิลปศาสตร์ เจน จบ หา มี ข้า ราชการ ผู้ หนึ่ง ผู้ใด จะ มีความ รู้ เทียม ทันไม่ ครั้ง หนึ่ง พระองค์ ทรง ริ ำพึง ถึง การ ที่ จะ แผ่ อำนาจ ให้ อาณา เขตต์ของ พระองค์แผ่ไพศาล ออกไป อีก คือ พระองค์ อยากได้ แคว้น วัชชี แต่ การ นี้ จะ ต้องทำ การ ยุทธ์ และ พระองค์ได้ ทรง ทราบ ข่าว ลือ ว่า ขบรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี แคว้น วัชชี ทุก พระองค์มี อปริหานิยธรรม มั่น คง เหตุ นี้ กระทำให้ พระองค์ ลังเล พระทัย เกรงว่า จะ ทำ การ ยุทธ์ หักหาญ ด้วย กำลัง ทหาร เห็น จะได้ โดย ยาก จึง ทรง ดำริ ว่า จะ ต้อง ใช้ อุบาย จึง จะได้แคว้น วัชชีโดย ง่าย เมื่อ ทรง พระ ดำริ ฉะนี้ แล้ว จึงได้ เรียกพราหมณ์ วัสสการ เข้า มา ปรึกษา เป็นความลับ ใน การ ดำเนิน แผน อุบาย ที่ จะได้ แคว้น วัชชีสม ดัง พระทัย พราหมณ์ วัสสการ ผู้มี ความ ฉลาด นึก หา อุบายได้ สม ความ ปรารถนา ใน ทันใด นั้น เอง จึงได้ ทูล ข้อ อุบาย แด่ พระองค์ และ พระองค์ ก็ได้ ทรง นัด แนะ วิธี การลับ พราหมณ์ วัสสการให้ เป็น ที่เข้าใจ.

ครั้น พระองค์ ออก ว่าราชการ ณท้องพระโรง เสนาบดีมุขมนตรี ทั้งหลาย ต่างเฝ้า แหน อยู่ ตาม ตำแหน่ง ของ ตน พระองค์จึง ตรัส ปรึกษา ถึง เรื่อง การ ที่ จะ ยก กองทัพ ไป รบ กษัตริย์ลิจฉวี ว่า "เสนาบดี ทั้งหลายใคร จะ คิด เห็น ประการใด บ้าง?" เสนาบดี ทั้งหลาย ต่าง ก็ พา กัน นิ่ง อยู่ ฝ่าย พราหมณ์ วัสสการ จึงได้ ทูล ทัดทาน ขึ้น ว่า "การ ที่ พระองค์ จะ คิด ทำการ ยุทธ์ กับ กษัตริย์ วัชชี นั้น จงทรง พิเคราะห์เหตุ ให้ ถ่องแท้เสียก่อน และ ข้า พระองค์ จะ ขอ คาด ล่วง หน้าไว้ ก่อน ว่า จะ ต้อง แพ้ ข้าศึก เพราะ บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี มี ความ สามัคคี ธรรม มั่น คง ไม่เคย กลัว เกรงใคร เลย และ อีก ประการ หนึ่ง กษัตริย์ พวก นี้ไม่ได้ มา หา เหตุ รุกราน แก่เรา ก่อน เรา จะไป คิด รบ กับ เขา เท่ากับเรา เป็น คน พาล หา ต้อง คลอง ธรรมไม่ ถ้า เขา มาหา เหตุ กับ เรา ก่อน แล้ว เรา จึง ค่อย คิด ต่อ ยุทธ์ กับ เขา จึง จะ ชอบ ถ้า พระองค์ทรง ดำริ ที่ จะ ประทุษร้าย แก่ เขา เช่น นี้ โลก ก็ จะ พา กัน ติเตียน พระองค์ ได้ ขอ พระองค์ทรง พระดำริ ดู ก่อน เพื่อ รักษา ความ มิตรภาพ กัน ต่อไป"

พระเจ้า อชาต ศัตรู ได้ ทรง ฟัง พราหมณ์ วัสสการ กล่าว ทัด ทาน ตาม อุบาย ที่ได้ คิดไว้ ดังนั้น พระองค์จึง แสร้ง ทรง พระพิโรธ พราหมณ์ วัสสการ ว่า ขัด พระบรม ราชโองการ และ หมิ่น พระเดชานุภาพ มิได้ เกรง กลัว พระองค์ ครั้นคร้ามในการ สง คราม ยัง มิได้ เห็น ชงชัย ของ ข้าศึก ก็มีใจ ท้อ ถอย ดุจกา เมื่อ เห็น นาย พราน ก็หวาด เสีย แล้ว พระองค์ทรงพระพิโรธเป็นอย่าง ยิ่ง ถึงแก่ รับ สั่งว่าโทษถึง ประหาร ชีวิต แต่ หาก ทรง เห็น ว่า คุณ ความ ดี ต่อ ราชการ มา นาน แล้ว จึง รับ สั่ง แต่ เพียง ให้ นำไป ลง พระ ราช อาชญาโทษ และโกน ผม แล้ว เนรเทศไป เสีย จาก แคว้น มคธ.

ควร จะ สงสาร พราหมณ์ วัสสการ ผู้ ต้อง ถูก ลง พระ ราชอาชญา ทน ทุกข เวทนา โดย ความ กตัญญูตกเวที ยอม สละ เลือด เนื้อ ถวาย เป็น ราชพลี มิได้ หวาดหวั่นต่อ อันตรายหา ผู้ เสมอ เหมือน มิได้ เมื่อ ออก จาก แคว้น มคธ แล้ว มุ่งไป ยัง นครเวสาลี อัน

เย็นนคร หลวง ของแคว้นวัชชี แล้วก็ผูกไมตรี กับบรรดา ชาว เมือง เล่าความ ทุกข์ร้อน ที่ตน ต้อง พลัด พรากบ้านเมืองเข้า มา อยู่ ในแคว้น นี้ ชาว เมืองต่าง ก็ มี ความสงสาร ในที่ สุด ข่าว นี้ได้เล่า ลือไป จน ทรง ทราบ ถึง บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี จึง รับสั่งให้ เข้า พนักงาน ตีกลอง เย็น สัญญาณ เชิญ เข้า ประชุม.

บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี ทุก ๆ องค์ เมื่อได้ ยิน กลอง สัญญาณ ดัง ขึ้น เช่น นั้น ต่าง ก็ รีบ มา เข้า ประชุม ครั้น แล้ว กษัตริย์ ผู้ เย็น นายก ในที่ ประชุม จึง ยก เรื่อง ที่ มี พราหมณ์ ของ กษัตริย์ แห่ง แคว้น มคธ มา อาศัย อยู่ ใน ราช อาณา เขตต์ ขึ้น ปรึกษา ว่า ควร จะ ทำ ประการใด ผล แห่ง ความประชุม ลง ความ เห็น ว่า ควรให้ หา พราหมณ์ อำมาตย์ นั้น เข้า มา สอบ สวน ดู เพื่อ จะได้ ทราบ เท็จ จริง.

ฝ่าย ท่าน พราหมณ์ วัสสการได้ เข้า เฝ้า และ กราบ ทูล ข้อ ความ ซึ่ง กษัตริย์ ลิจฉวี สงสัย จน เย็น ที่ พอ พระทัย โดย ความ ฉลาดในเชิง โวหาร เพ็ดทูล ให้ สมเหตุสมผล และ แสดง กิริยา วาจา อ่อนโยน กระทำให้ บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี มี ความเมตตาสงสาร ทั้ง ประกอบ กับ ร่าง กาย ภายนอก มีบาดแผล ฟกช้ำ และเนื้อหนังแตกปรากฏอยู่ เย็นพะยาน ฉะนั้น บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี ทุก ๆ องค์ ต่าง ก็ หมดความ สงสัย ว่า จะ เย็นอุบาย จึงตกลง พร้อม กันให้ อยู่ ใน แผ่นดิน และให้ รับ ราชการ ใน ตำแหน่ง อำมาตย์ ผู้ พิพากษา อรรถคดี และ พราหมณ์ วัสสการ มี ความ รู้ ใน ศิลปศาสตร์ ชำนิชำนาญ ฉะนั้น จึง ทรง ตั้งให้ เย็น อาจารย์ ฝึก สอน ศิลป วิทยา แก่ บรรดา ราช กุมาร อีก ตำแหน่ง หนึ่ง.

เมื่อ พราหมณ์ วัสสการได้ รับ หน้า ที่ ดัง กล่าว มา แล้ว ก็ แสร้ง ทำ พากเพียร ต่อ ราชการ ที่ได้ รับ มอบ นั้น ด้วย ความ อุตสาหะ ตลอด จน การ สั่ง สอน ศิลปวิทยา แก่ บรรดา ราชกุมาร ก็ กระทำ อย่าง เต็ม สติ กำลัง มิให้ บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี ระแวง ว่า เย็น อุบาย จน เย็น ที่ไว้ ใจ แก่ ชาว ลิจฉวี ทั่วไป.

เมื่อพราหมณ์วัสสการเห็นว่าไม่มีใครสงสัยตนแล้ว ก็เริ่มดำเนินแผนอุบาย เพื่อจะทำลายความสามัคคีแก่บรรดาราชกุมารก่อน เพราะท่านพราหมณ์คิดว่า การทำอุบายแก่เด็กเป็นการสนิทสนมและได้ผลดีกว่าผู้ใหญ่ วันหนึ่งบรรดาราชกุมารต่างก็มาตามสถานศึกษาตามเคย เมื่อมาพร้อมกันแล้ว พราหมณ์วัสสการได้เชิญราชกุมารองค์หนึ่งให้เข้าไปในห้องลับกับตน แล้วถามปัญหาอย่างง่ายๆ ซึ่งไม่เป็นการลี้ลับอะไรเลย เช่นถามว่า คนทำนาชูเอาโคทั้งคู่มาเข้าเทียมไถ ถูกไหม? ราชกุมารองค์นั้นก็ตอบรับว่า "ถูกแล้ว ชาวนาเขาทำอย่างท่านอาจารย์ว่านั่นแหละ" พูดเท่านั้นแล้ว พราหมณ์วัสสการก็เชิญราชกุมารองค์นั้นให้กลับไปยังสถานที่เล่าเรียน แล้วสั่งสอนจนกระทั่งถึงเวลาเลิก ฝ่ายราชกุมารอื่นๆ ต่างก็อยากรู้ข้อความที่ท่านอาจารย์ถามนั้น จึงชวนกันซักถามว่า "ท่านอาจารย์ถามว่ากะไร?" ราชกุมารนั้นก็ตอบตามที่ได้พูดกับพราหมณ์วัสสการด้วยความสัตย์จริง แต่กลับทำให้ราชกุมารองค์อื่นๆ มีความสงสัยไม่เชื่อในคำพูดนั้น เพราะครูคงไม่กล่าวเรื่องที่เหลวไหลไม่เป็นประโยชน์ และถ้าจะพูดเช่นนั้นจริง ก็เหตุไฉนเล่าจึงจำเป็นต้องเข้าไปพูดในห้องลับด้วย บรรดาราชกุมารองค์อื่นๆ ต่างเห็นพ้องกันว่าราชกุมารองค์นั้นไม่บอกความจริงแก่ตน ก็พากันโกรธกุมารองค์นั้น.

วันหลังต่อมากำลังสั่งสอนบรรดาราชกุมารอยู่ ก็ได้เชิญราชกุมารอีกองค์หนึ่งไปในห้องลับกับตน แล้วหาคำถามอย่างไม่น่าจะนำมาถามว่า "วันนี้ท่านเสวยข้าวกับอะไร และพอพระทัยไหม?" ราชกุมารองค์นั้นเมื่อได้ตอบว่าบริโภคอาหารกับอะไร แล้วก็ถูกเชิญให้กลับมาสถานศึกษาตามเดิม และเมื่อเลิกจากการศึกษาแล้ว ราชกุมารองค์อื่นๆ ก็ถามราชกุมารองค์นั้นว่า "อาจารย์เรียกไปถามเรื่องอะไร?" ราชกุมารองค์นั้นก็เล่าความตามที่ตนถูกถามนั้นด้วยความสัตย์จริง แต่ราชกุมารองค์อื่นๆ ต่างไม่เชื่อเพราะเหตุผลไม่สมกันเลย ความขุ่น

เคืองใจหาสาระมิได้ก็อุบัติขึ้น ต่างก็แตกคณะไม่คบหากลมเกลียวกันเหมือนอย่างแต่ก่อน.

ต่อมาท่านพราหมณ์วัสสการก็คอยหาเหตุยุยงส่งเสริมให้แตกความสามัคคีกันยิ่งขึ้นนานๆ เห็นเป็นโอกาสเหมาะ พราหมณ์วัสสการก็เรียกกุมารองค์อื่นๆ ไปถามข้อความอันไม่เป็นสาระอีกครั้งหนึ่ง เช่นว่า ได้ยินเขาพูดกันเป็นการกล่าวติเตียนว่าราชกุมารองค์นั้นสารพัดที่จะยากจนมีความเข็นอยู่อย่างขัดสน จะจริงหรือไม่ก็เหลือที่จะเชื่อ ที่นี่ก็ไม่มีผู้คนควรขยายความบ้าง และบางคราวพราหมณ์ก็ถามว่า ตามได้ยินคำคนเขาเล่าลือกันมาเป็นการดูหมิ่นว่า ราชกุมารองค์นั้นมีร่างกายแปลกประหลาดจะจริงหรือไม่ก็เหลือเชื่อ เพราะไม่ได้เห็นเองถ้าไม่ชัดข้องควรขยายความให้พังบ้าง ฝ่ายราชกุมารองค์ที่ได้พังคำถามของพราหมณ์วัสสการต่างก็สงสัยยิ่งนัก เพราะไม่ทราบเหตุผลว่า เพราะอะไรท่านอาจารย์ท่านจึงได้ถามเช่นนี้แก่ตน และเมื่อสอบถามว่าใครเป็นผู้พูด พราหมณ์วัสสการก็ตอบว่า ราชกุมารองค์นั้นองค์โน้นเล่าให้พัง ราชกุมารต่างก็สงสัยและขังเคียดกัน จนเป็นเหตุให้แตกความสามัคคีห่างเหินกันไป และต่างก็ไม่ของ้อกันเพราะถือว่า ชนกของตนมีอำนาจเท่ากันหรือยิ่งกว่าองค์อื่นๆ

ในที่สุดต่างองค์ก็นำข้อความขันทุลชนกของตนตามเรื่องที่เป็นมาแล้ว เมื่อพระชนกได้ทราบความจากพระโอรสก็ไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าการแตกร้าวกันนั้นสาเหตุมาแต่อะไร และทั้งพราหมณ์วัสสการก็ได้คอยหาโอกาสอยู่เสมอที่จะส่งเสริมอุบายของตนให้ยิ่งขึ้น เวลาล่วงไปนับได้ ๓ ปี ยรรดากษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายต่างก็แตกความสามัคคีธรรม ไม่ปรองดองกันเช่นแต่ก่อน ต่างก็ทรงระแวงพระทัยกันอยู่เสมอ.

เมื่อ พราหมณ์ วัสสการได้ สังเกต เห็นแน่ ชัด ว่า บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี จักต้อง ถึง ซึ่ง ความ พินาศใน คราวนี้ แน่ แล้ว ก็ มีความ ยินดีในความสำเร็จ กิจที่ตนได้ อุตสาหะ กระทำมาด้วยน้ำพักน้ำ แรงของตน เอง แล้วให้ ลอง ตี กลอง เย็น อาณัติสัญญาณ เชิญ เข้า ประชุม บรรดา กษัตริย์ ลิจฉวี ทุก ๆ องค์ได้ ยิน เสียง กลอง แล้ว ต่าง ก็ไม่ ถือ เอาเย็น สาระ และ ต่าง ก็ ทรงรับ สั่ง ด้วย ถ้อย คำ คล้าย ๆ กัน ว่า "จะ ต้อง เรียก ประชุม ทำไม เราไม่ใช่ เย็นใหญ่ เราไม่ใช่ เย็น คน กล้าหาญ ท่าน ผู้ใด เย็นใหญ่ เย็น คน กล้าหาญ และ พอใจ ใน การ ประชุม ก็ เชิญ เถิด" และ ต่าง ก็ไม่ มี องค์ใดไป เข้า ประชุม สัก องค์เดียว.

เมื่อ พราหมณ์ วัสสการ เห็น ทาง ที่ จะ เอา ชะนะได้ โด ง่าย เช่น นี้แล้ว จึง ลอบ ให้ คน สนิท นำ หนังสือไป ถวาย พระเจ้า อชาตศัตรู ใน หนังสือ นั้น มี ข้อ ความว่า บัดนี้ กษัตริย์ ลิจฉวี ต่าง แตก คณะ แยกพวกไม่รวมกัน เหมือนอย่าง แต่ก่อน แล้ว จะหาโอกาส ครั้งไหน เหมาะ และ สะดวก ดี เหมือน คราวนี้ เย็นไม่ มี อีก ขอเชิญให้ พระเจ้าอชาตศัตรู เสด็จไป รบโดย เร็ว เถิด เมื่อ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ ทรง ทราบ เช่น นั้น ก็ดี พระทัยไม่มี สิ่งใด จะเปรียบ จึง มี พระบรม ราชโองการให้ อำมาตร์ ผู้ใหญ่ เตรียม กองทัพไว้ ให้ พร้อม สรรพ แล้ว พระองค์ก็ ยก กองทัพ มุ่ง มา ยัง แคว้น วัชชี จน มา ถึง ฝั่ง แม่น้ำ ซึ่ง จำ ต้อง ข้ามไป นคร เวสาลี (ดู แผน ที่) พระองค์จึง มี รับ สั่งให้เตรียมการ เพื่อยก กองทัพ ข้าม แม่ น้ำ นั้น.

ข่าว ศึก ยก มา ครั้ง นี้ หัว หน้า รายฎร ยอก เข้าไปใน กรุง ให้ ตี กลอง เย็น สำคัญ เพื่อ เชิญ กษัตริย์ ลิจฉวี เข้า ประชุม หารือ แต่ก็ หา มี กษัตริย์ องค์ใด เข้า ประชุม สัก องค์เดียวไม่ เหตุ นี้ พระเจ้า อชาตศัตรู จึง เสด็จ ดำเนิน พล เข้า สู่ กรุง เวสาลีได้ โดย สะดวก มิ ต้อง กระทำ การ ยุทธ์ แต่ อย่างใด เลย เมื่อ พระองค์ ทรง ยึด แคว้นวัชชีไว้ เย็น เมือง ขึ้นได้ แล้ว ก็ ทรง จัด การ บ้าน เมือง ให้ เย็น ที่ เรียบร้อย จึง ยก กองทัพ เสด็จ กลับ ยัง กรุง ราชคฤห์.

ประวัติสังเขปพระเจ้าอชาตศัตรู

เหตุไรจึงได้ทรงตั้งพระนาม 'อชาตศัตรู'

ในแคว้นมคธ มีชาวพาราณสีมีนามว่า สีสุนาคะ มาตั้งตนเป็นกษัตริย์ขึ้นที่ตำบลหนึ่งระหว่างเนินเขาคยาและตั้งนามนครหลวงว่า ราชคฤห์ และมีกษัตริย์ครองต่อมาหนักระทั่งถึงกษัตริย์องค์ที่ ๕ ทรงพระนามว่า พิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารมีมเหสีซึ่งมีเชื้อสายมาจากวงศ์ลิจฉวี ครั้นต่อมาพระมเหสีทรงครรภ์ก็เริ่มแพ้ท้อง ทรงอยากเสวยพระโลหิตของพระราชสวามี ซึ่งเป็นการแปลกประหลาดผิดกว่าชนทั้งหลาย เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบเหตุการณ์เช่นนั้น ด้วยความรักใคร่ในพระมเหสี ได้ทรงยอมสละพระโลหิตออกให้พระนางเสวย และโหรได้ทำนายว่า พระราชโอรสพระองค์นี้ เกิดมาจะฆ่าพ่อ เมื่อพระมเหสีทรงทราบโหรทายเช่นนั้น ก็ทรงพระวิตก ด้วยความรักพระราชสวามียิ่งกว่าพระราชโอรสในครรภ์จึงได้พยายามเสวยยาเพื่อจะให้แท้ง แต่ก็ไร้ผล ไม่แท้งสมดังพระประสงค์ พระเจ้าพิมพิสารเมื่อได้ทรงทราบการกระทำของพระมเหสีดังนั้นก็ไม่พอพระทัย ทรงพิโรธ และรับสั่งให้กวดขันในการบริบาลพระราชโอรสในครรภ์ เพื่อมิให้เป็นอันตรายได้ เมื่อประสูติออกมาแล้ว พระราชบิดาได้ทรงตั้งพระนามพระราชโอรสเพื่อให้เป็นสิริมงคลว่า 'อชาตศัตรู' (อ=ไม่+ชาต=เกิดแล้ว +ศัตรู=ปรปักษ์) แปลได้ความว่า ไม่ได้เกิดมาเป็นปรปักษ์ นี่เป็นมูลเหตุแห่งการทรงตั้งพระนามที่ได้เรียกกันต่อๆ มาจนปรัตยุตบันนี้.

สาเหตุที่ปลงพระชนม์พระราชบิดา ครั้นต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเจริญวัย ขึ้น ได้อยู่ในสำนักพระเทวทัตต์ พระเทวทัตต์ได้เสี้ยมสอนให้พระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระราชบิดาเสีย จะได้ขึ้นครองราชสมบัติ ถ้ารอช้าไปราชสมบัติอาจตกไปเป็นของผู้อื่นเสีย พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงฟังเช่นนั้นก็ทรงเห็นจริง เนื่องจากความหนุ่มคะนองรู้เท่าไม่ถึงการณ์ได้คว้าดาบวิ่งเข้าไปในที่ประทับ เพื่อจะสังหารพระราชบิดาตามคำเสี้ยมสอนของเทวทัตต์ แต่ทหารยามจับตัวไว้ได้ และได้นำไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ตรัสถามพระราชโอรสได้ความว่า ต้องการราชสมบัติจึงคิดที่จะปลงพระชนม์ พระเจ้าพิมพิสารมีความรักพระราชโอรสยิ่งกว่าราชสมบัติ จึงทรงมอบราชสมบัติให้ทันที แต่ไม่สมใจนึกของพระเทวทัตต์จึงได้เสี้ยมสอนให้พระเจ้าอชาตศัตรูพยายามปลงพระชนม์พระราชบิดาเสียให้จงได้ โดยชี้แจงเหตุผลว่า ถ้าพระราชบิดาคำรงพระชนม์อยู่ตราบใดตราบนั้นก็ยังไว้พระทัยไม่ได้ อาจกลับพระทัยเอาราชสมบัติคืนเสีย พระเทวทัตต์จึงแนะนำให้เอาพระเจ้าพิมพิสารไปขังตรุไว้ และทรมานด้วยประการต่างๆ ในที่สุดก็สิ้นพระชนม์ด้วยการทรมานนั้นเอง.

พระเจ้าอชาตศัตรูรู้สึกพระองค์ว่าพระราชบิดามีความรัก ขณะเดียวกับพระเจ้าพิมพิสารสิ้นพระชนม์ ก็ประจวบกับเวลาที่พระมเหสีของพระเจ้าอชาตศัตรูประสูตพระราชโอรส อำมาตย์ผู้นำความกราบทูลปรึกษากันว่าจะทูลข่าวประสูตก่อนหรือจะทูลข่าวสิ้นพระชนม์ก่อน และในที่สุดการปรึกษาก็ตกลงกันว่า จะนำข่าวการประสูตพระราชโอรสขึ้นทูลก่อน เพราะเป็นข่าวสิริมงคล อำมาตย์ผู้นั้นจึงได้นำความขึ้นกราบทูลให้ทรงทราบ

ว่า พระราชโอรส ประสูต แล้ว เมื่อพระเจ้า อชาตศัตรูได้ ทรง ฟัง อำมาตย์ กราบ ทูล เช่น นั้น ก็บังเกิด ความ ยินดี ปลาบ ปลื้ม พระทัย อันเป็น วิสัยของ คน ซึ่งได้ บุตร เหตุนี้ เอง กระทำให้ พระองค์ทรง ระลึก เห็น ว่า พระราชชิดา ของ พระองค์ก็ คง มี น้ำ พระทัย รัก พระองค์ ดุจ กัน.

พระเจ้าอชาตศัตรูไม่มีโอกาสสนองพระคุณ เมื่อ พระองค์ทรง คิดได้ ดังนั้น แล้ว จึงตรัส สั่งให้ อำมาตย์ไป ถอด พระราชชิดา ออก แต่ อำมาตย์กราบ ทูล ว่า พระราชชิดา สิ้น พระชนม์เสีย แล้ว พระเจ้าอชาตศัตรู มีความ โทมนัสส์เป็น อย่างยิ่ง โดย ที่ พระองค์ยังมิได้ สนอง พระคุณพระราชชิดาแล ะรู้สึก ว่าความ ผิดทั้ง นี้เนื่อง จาก การ ยุยง เสี้ยมสอน ของ พระเทวทัตต์ แต่นั้น มา ก็เลิก สมาคม กับ พระเทวทัตต์.

สาเหตุพระเทวทัตต์ยุยงพระเจ้าอชาตศัตรู ในครั้งแรก พระพุทธเจ้า, พระเจ้าพิมพิสาร, และ พระเทวทัตต์ ได้เคย เป็น มิตร สหาย กัน มา ก่อน ต่อ มา พระพุทธเจ้าได้ ออก บวช เพื่อแสวง ลัทธิ ที่ดี ที่สุด จะได้ ยึด เป็น หลัก ปฏิบัติ ในที่สุด พระองค์ก็ได้ สำเร็จ เป็น พระพุทธเจ้าขึ้นในโลก พระเทวทัตต์ก็ บวช แยก ออก เป็น อีก สำนัก หนึ่ง ต่าง หาก พระเจ้า พิมพิสาร ได้นำเอา พระโอรส ของ พระองค์ คือ พระเจ้า อชาตศัตรูไปไว้ ในสำนักพระ เทวทัตต์ ครั้น ต่อ มาเมื่อ พระพุทธเจ้าได้ สำเร็จแล้ว พระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงใฝ่ พระทัย แต่ พระพุทธเจ้า เท่า นั้น ทั้ง ทรง เป็น ศาสนูปถัมภก ด้วย พระเทวทัตต์มี ความ ริษยา จึงได้ ยุยง เสี้ยม สอน พระเจ้า อชาตศัตรู ให้ ฆ่า พระเจ้าพิมพิสาร เสีย ดังได้ บรรยาย มา แล้ว แต่ใน ตอน ต้น.

ประวัติสังเขปพราหมณ์วัสสการ

หลักฐาน พราหมณ์ ผู้นี้อยู่ในราชสำนักของ พระราชาทรงพระนามว่า อชาตศัตรู ผู้ครอง แคว้น มคธ เป็น พราหมณ์ปุโรหิตาจารย์ ซึ่ง ปรากฏ ว่ามี ความรู้

ชำนิชำนาญในศิลปศาสตร์ทุกประการ.

อุปนิสสัย มีความกตัญญูกตเวทีต่อเจ้านายของตน มีน้ำใจมั่นคงไม่โลเล มีความอดทน กล้าหาญ พากเพียร เยือกเย็น สุขุม ลึกซึ้ง.

สติปัญญา มีความคิดเฉลียวฉลาดเฉียบแหลมรู้เห็นการล่วงหน้า มีความรอบคอบทำการสิ่งใดก็ต้องประกอบด้วยเหตุผลไตร่ตรองพูดจาโต้ตอบว่องไวสมเหตุสมผล.

ดังมีอุทาหรณ์ประกอบ.

ครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรุ คิดจะแผ่ราชอาณาเขตต์ให้ถึงแคว้นวัชชี แต่พระองค์มีความเกรงแคว้นวัชชีซึ่งมีความสามัคคีธรรมอยู่อย่างมั่นคง จึงได้ปรึกษากับพราหมณ์วัสสการเป็นความลับ พราหมณ์ผู้นี้ได้ทำลายความสามัคคีธรรมด้วยแผนอุบายอย่างเยือกเย็นเฉียบแหลมและลึกซึ้ง จนในที่สุดได้แคว้นวัชชีไว้อย่างง่ายดายโดยไม่ต้องเสียกำลังรี้พลเลย ทั้งนี้ก็เนื่องจากอุปนิสสัยและสติปัญญาของพราหมณ์ผู้นี้แต่ผู้เดียวเท่านั้น (อ่านในเค้าความ)

ประวัติย่อแห่งแคว้นมคธ

ที่ตั้ง แคว้นมคธนี้ตั้งอยู่ระหว่างเนินเขาคยา (ดูแผนที่) พลเมืองในแคว้นมคธเราเรียกว่า 'มาคธ' พระพุทธเจ้าได้ทรงประดิษฐานพุทธศาสนาในแคว้นนี้ก่อน.

นครหลวง ตั้งอยู่ที่ราชคฤห์.

การปกครอง พระเจ้าแผ่นดินทรงอำนาจสิทธิ์ขาดในราชการแผ่นดิน คือปกครองอย่างสมบูรณาญาสิทธิราช.

ประวัติย่อแห่งลิจฉวี

ที่ตั้ง แคว้น วัชชี ชนชาว ลิจฉวี (เชื่อ กัน ว่า ชน พวก นี้ เป็น ชาว เขา แถบ มงโกล ติด ต่อ กับ ทิเบต) นับ ว่า เป็น พวก สำคัญ พวก หนึ่ง ซึ่ง นิยาย ของ อินเดีย กล่าว ถึง มาก แคว้น นี้ ตั้ง อยู่ ทาง ลุ่ม น้ำ คงคา ตอน เหนือ.

นครหลวง ตั้ง อยู่ ที่ เวสาลี (ไพศาลี) เป็น เมือง ใหญ่ เมือง หนึ่ง ซึ่ง เดี๋ยว นี้ เรียก ว่า Besarh อยู่ ห่าง จาก เมือง ปาฏลีบุตร์ ซึ่ง เดี๋ยว นี้ เรียก ว่า ปัตนา ประมาณ ๒๕ ไมล์ (ดูแผนที่).

การปกครอง ใน แคว้น นี้ ปกครอง อย่าง สามัคคีธรรม มิได้ปกครอง อย่าง สมบูรณา ญาสิทธิราช การ ปกครอง โดย มีกษัตริย์ หลาย องค์ มีหัวหน้าเรียกว่า นายกะ คือ นายก ต่าง ก็ มี อำนาจ ปกครอง โดย ฉะเพาะ ใน ภาค ของ ตน ซึ่ง แบ่ง ออก เป็น ภาค ๆ เมื่อ มี ราชการ สิ่งใด ที่ จะ ต้อง ปรึกษา ก็ มี การ ประชุม ใน สภา เดียว กัน ทุก ๆ คราว ไป และ กษัตริย์ ที่ ครอง แคว้น วัชชี ทุก ๆ องค์ ก็ ได้ นามว่า กษัตย์ ลิจฉวี ทั้ง นั้น.

ความไพเราะของบทประพันธ์

ธรรมดาการเรียนกวีนิพนธ์ เมื่อได้อ่านหนังสือเรื่องใดไปแล้ว จำต้องค้นหารสของเรื่อง คือความไพเราะของโวหาร, ความเศร้าโศกสงสาร ตามเค้าความในบทประพันธ์ และวิธีแสดงความคิดเหล่านี้เป็นต้น ขึ้นมาพิจารณา เพราะธรรมดากวีนิพนธ์ย่อมมีราคาอยู่ที่ความงาม ควรพยายามวิจารณ์เปรียบเทียบกับเรื่องที่เรียนมาแล้วว่า เรื่องไหนมีสำนวนและโวหารเป็นอย่างไร ฉะนั้นหนังสือเรื่องนี้จะขอกล่าวตามความเห็นดังนี้.

ส่วนโวหารในทางกวีนิพนธ์แล้ว นับว่ามีอยู่เกือบบริบูรณ์ ดังจะยกอุทาหรณ์มาเป็นเครื่องประกอบ คือ.

ตอนที่แสดงอาการโกรธ น่าหวาดกลัว เมื่อฟังแล้วรู้สึกว่าโกรธจริง ๆ ทำให้ผู้ฟังตกใจไปด้วยโดยมิได้ตั้งใจ เช่น

"ผันพระกายกระทืบพระบาทและอึง
พระศัพทสีหนาทะพึง สยองภัย ฯลฯ"

บางตอนรำพันถึงความเศร้าโศก ผู้ฟังก็รู้สึกเศร้าสลดใจเป็นจริงเป็นจังไปได้ ทำให้ผู้ฟังรู้สึกใจหายมีความสงสารและเวทนาพราหมณวัสสการเป็นอย่างยิ่ง ถ้ามีใจอ่อนอาจจะถึงแก่น้ำตาตกก็ได้ ข้อความชะนิดนี้ ขอยกถ้อยคำว่า

"ยังเนื้อก็เนื้อเต้น พิศเส้นสรีร์รัว
ทั่วร่างและทั่วตัว ก็ระริกระริวไหว ฯลฯ"

บางตอนก็เป็นสุภาษิตไพเราะจับใจ สมควรจะยกมากล่าว เช่น

"กลกะกากะหวาดขมังธนู

บห่อนจะเห็นธวัชริปู สิล่าถอย"

บางตอนผู้ฟังได้ฟังแล้ว รู้สึกเย็นหู, ไพเราะ, น่าฟัง. เช่นตอนชมกองทัพว่า.

"โอภาสอาภรณ์อัครภัณฑ์ คชลักษณ์ยืลันธน์

ก็เลิศก็ล้ำล้ำลายอง ฯลฯ"

บางตอนเมื่อได้อ่านไปแล้ว ทำให้เกิดความคิดคำนึง ปรากฏมโนภาพขึ้นได้ เช่น

"เล็งสูงลิ่วสวยชวยชง ชายโยกชวนยง

สะบัดระริวปลิวปลาย"

บางตอนจัดว่าเป็นคติเกี่ยวกับศีลธรรม ศิษย์ต้องรักและนับถือเชื่อฟังคำของครูน่าจับใจ เช่นตอนโอรสกษัตริย์ลิจฉวีตรัสว่า

"ไฉนเลยพระครูเรา จะพูดเปล่าประโยชน์มี

เลอะเหลวนักละล้วนนี ระผลเห็นบเป็นไป"

บางตอนจัดว่าโลดโผนเร้าให้ผู้ฟังบังเกิดความรื่นเริงคึกคะนองตามไปด้วย เช่น.

"ประลุกษมุหุตต์ ทินอุตตมไกร

รณรงควชิ– ยะคชคุภะยาม ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายตอน เมื่อเวลาอ่านก็จงใคร่ครวญและพิจารณาด้วยตนเอง หัดคิดค้นถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะจากการอ่าน จึงจะนับว่าได้ผลบริบูรณ์.

สาธกความสำคัญในบทประพันธ์

สามัคคีเภท คำฉันท์ 'สามัคคี' แปลว่า ความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน 'เภท' แปลว่า การแตก, การทำลาย. ฉะนั้น 'สามัคคีเภทคำฉันท์' คือ ชื่อหนังสือซึ่งนิพนธ์เป็นคำฉันท์ แสดงข้อสุภาษิตว่าด้วยโทษแห่งการแตกสามัคคี จากเค้าความใน สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค.

พระเจ้าอชาตศัตรูมีพระทัยสุขุม ถึงหากว่าพระองค์มีราชอำนาจสิทธิขาดและกำลังทหารเข้มแข็ง จะทำการใดก็ทำได้ แต่พระองค์มีน้ำพระทัยสุขุม พิจารณาญาณไตร่ตรอง คิดทั้งทางได้และทางเสีย ดังปรากฏว่า "ครั้นทรงดำริตริไป กลับยั้งหยั่งใน มนัสมิแน่แปรเกรง" พระเจ้าอชาตศัตรูคิดจะยกกองทัพไปรบแคว้นวัชชี แต่พระองค์กลับคิดยั้งพระทัย เพราะไม่แน่ว่าจะชะนะข้าศึกได้.

กษัตริย์วัชชีมีอปริหานิยธรรม แคว้นนี้แต่เดิมมารักษาอปริหานิยธรรม ๗ ประการ มิได้แตกร้าวกันเลย ดังปรากฏว่า "อปริหานิยธรรมธำรง ทั้งนั้นมั่นคง มิโกรธมิกร้าวร้าวฉาน"

อปริหานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม

๑. เมื่อมีกิจใดๆ ที่จะปรึกษาก็ต้องมีการประชุมเพื่อหารือในกิจนั้นๆ เสมอ.

๒. เมื่อเวลาประชุมก็พร้อมเพรียงกัน และเวลาเลิกก็เลิกพร้อมกัน
แม้จะทำการใดก็พร้อมเพรียงกันกระทำ.

๓. ถือธรรมเนียมเคร่งครัด มิคิดดัดแปลงแก้ไข.

๔. มีความเคารพต่อผู้ใหญ่ และเมื่อได้รับคำแนะนำกิจการใดก็เชื่อฟังโดยเคารพ.

๕. ไม่ล่วงเกินและประทุษร้ายด้วยประการใด ๆ แก่บุตรและภรรยาของผู้อื่น.

๖. นับถือยวงสรวงสถานที่เคารพ เช่น ที่ปูชนียสถาน.

๗. บำรุงบ้องกันพระอรหันต์บรรดาที่พำนักในแคว้นวัชชี.

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงคิดอุบายกับพราหมณ์วัสสการ พระองค์คิดแล้วว่าจะยกกองทัพไปตีแคว้นวัชชีโดยใช้กำลังทหารนั้น คงไม่สำเร็จแน่ เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้นเมื่อพระองค์จะคิดรบเอาชะนะให้ได้ก็ต้องถือสุภาษิตโบราณว่า เมื่อไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ฯลฯ ดังความตอนหนึ่งบ่งว่า.

"ศึกใหญ่ใคร่จะพยายาม รบเร้าเอาตาม
กำลังก็หนักนักหนา
จำจักหักด้วยปัญญา รอก่อนผ่อนหา
อุบายทำลายมูลความ"

และความอีกตอนหนึ่ง

"ยรมกษัตริย์ปรา— รภการปราบปราม
กัยวัสสการพราหมณ์ พฤฒิเอกอาจารย์"

พราหมณ์วัสสการยอมสละเลือดเนื้อเป็นราชพลี

ขะ หา ผู้ ที่ มี ความ จงรัก ภักดี ซื่อ สัตย์ และ กตัญญูกตเวที ต่อ แผ่น ดิน
ดุจ ท่าน พราหมณ์ ผู้ นี้ได้ ไม่ สู้ ง่าย นัก ใคร ๆ ในโลก นี้ ก็ ต้อง คิด แสวง หา แต่
ความสุข บำรุง ตน อยู่ในหมู่ ญาติ มิตร บุตรภรรยาที่รักของตน ใครเล่า จะยอม
สละ ความ สุข อันนี้ไปได้ แต่ สำหรับ พราหมณ์ วัสสการ ยอมสละ ทุกสิ่ง
ทุก อย่าง เพื่อ แผ่นดินได้ ทั้งสิ้น ดัง ที่เรา จะได้ เห็น จาก การ รับ กระทำ อุบาย
ต้อง รับ ราชอาชญาโบย ถึง สลบ และ ถูกโกน ผม ซึ่ง โบราณ ถือ ว่า เป็น การ
อัปมงคล น่า อดสู ที่สุด แล้วยังต้อง ถูกเนรเทศให้ พลัดพรากจาก บุตรภรรยา
นับว่า เป็น การ หนัก มาก และ การ ที่ ท่าน พราหมณ์ วัสสการ กระทำไป นี้
ความใน บท ประพันธ์ ตอน หนึ่ง กล่าว ว่า.

“ โดย เต็ม กตัญญู กตเวทิตา ครัน
ใหญ่ ยิ่ง และ ยาก อัน นร อื่น จะ อาจ ทน ”

“ หวัง แผน ณ แผ่นดิน ผิ ถวิล สะดวกใด
เกื้อ กิจ สฤษฎ์ไป ยมิ เลี่ยง ละ เบี่ยง เบือน
ยาก ที่ จะ มีใคร หฤทัย ประทักษ์ เหมือน
กัด พ้น ย พ้น เพื่อน สติ อด สะกด เอา ”

พราหมณ์วัสสการได้รับความลำบากระหว่างทาง

เป็น ธรรมดา เมื่อ ออก จาก บ้าน เรือน ของ ตน แล้ว ย่อม หา ความ สุข ให้ ได้ ดี เท่า กับ บ้าน ของ ตน ย่อม ไม่ได้ อยู่ เอง และทั้งพราหมณ์ ผู้ นี้ ก็ มิได้ มาโดย สุจริต ก็จำต้อง ประพฤติตัว ให้ สนิท แนบ เนียน มิให้ ใคร ล่วงรู้ ใน เล่ห์ กล อุบาย ของตน และการเดินทาง

มาก็หลายวันกว่าจะถึงกรุงเวสาลี ฉะนั้นกิจการอันนี้มิใช่ง่ายสำหรับคนทั่วไปจะทำได้ทุกคน ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งกล่าวว่า "หลายวันถั้นล่วงเมืองหลวงธานี นามเวสาลี คุ่มเดาเข้าไป" และอีกตอนหนึ่ง "ผูกไมตรีจิตต์ เชิงชิดชอบเชื่อง กับหม่ชาวเมือง ฉันท์อัชฌาสัย ฯลฯ" ตามบทประพันธ์ แสดงให้เห็นว่า ท่านพราหมณ์จะต้องมีความสามารถแสดงบทบาทของตนให้สนิทสนม และการพูดก็ต้องฉลาดมีไหวพริบ สมาคมได้ตลอดทุกชั้นทุกวัย.

พราหมณ์วัสสการเพ็ดทูลอย่างฉลาด การพูดให้ถูกใจผู้ฟังก็มิใช่จะทำได้ง่ายนัก เพราะจะต้องหยั่งถึงในใจของผู้ฟังว่า พูดอย่างไรจึงจะเย็นที่ถูกใจ และได้ประโยชน์ส่วนตัวให้มาก ท่านพราหมณ์ผู้นี้ฉลาดหยิบยกเอาประโยชน์ของแม่น้ำมาอุปมาถวายดังความว่า.

"เปรียบปานมหรรณพนที ทะนุที่ประทังความ
ร้อนกายกระหายอุทกยาม นรหากประสพเห็น ฯลฯ"

พราหมณ์วัสสการได้นำสุภาษิตมาเปรียบเทียบ สุภาษิตที่นำมานี้ รู้สึกว่าทำความพอใจให้แก่กษัตริย์ลิจฉวีไม่น้อย ตามบทประพันธ์ดังนี้.

"ดั่งอินทโคปกะผวา มุหะผ่าณกองไฟ
หึงห้อยสิแข่งสุริยไหน ระมิน่าชิวาลาญ"

กษัตริย์ลิจฉวีหลงเชื่อ คำพูดของท่านพราหมณ์วัสสการที่ได้เสกสรรนำมาเพ็ดทูลนั้น ล้วนแล้วไปด้วยถ้อยคำอันไพเราะน่าฟัง สมเหตุสมผล

มีหลักฐานอันควรเชื่อถือ และเมื่อได้เห็นร่างกายอันทุพพลภาพเป็นเครื่องประกอบด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้เชื่อสนิทว่ามิใช่อุบายมาหลอกลวงดังความว่า.

"ประกอบระกำพา หิระกายะน่าระคริง
มิใช่ระแอบอิง กลอำกระทำอุบาย"

อุบายขั้นแรกของพราหมณ์วัสสการ ท่านพราหมณ์ผู้นี้มีอารมณ์เยือกเย็น สุขุม ระทำการอันใดก็คิดไตร่ตรอง ทำอย่างค่อยเย็นค่อยไปมิได้รีบร้อน ซึ่งเย็นเวลานานมิใช่น้อย ตรงกับคำสามัญมักกล่าวว่า "เลือดเย็น" อุบายขั้นแรกนี้ ตั้งต้นดำเนินอุบายกับบรรดาโอรสของกษัตริย์ลิจฉวีก่อน อุบายของท่านก็คือ เชิญโอรสของกษัตริย์ลิจฉวีมาในห้องลับ แล้วถามคำถามอันไม่น่าระต้องมาถามกันในห้องลับ เช่นถามว่า.

"ระฉกผิดกระไรอยู่ มนุษย์ผู้กระทำนา
และคู่โคก็จูงมา ประเทียบไถมิใช่หรือ"

วันต่อๆ มาก็ถามคำถามที่ง่ายๆคล้ายๆกันและไม่น่าระเย็นปัญหาอะไรกับบรรดาโอรสของลิจฉวีคราวละองค์ กระทำให้บรรดาโอรสเหล่านี้ต่างกินแหนงแคลงใจซึ่งกันและกันเสมอมา และไม่แต่เหตุเหล่านี้ระอยู่ฉะเพาะราชกุมารเท่านั้น ยังได้ทรงทราบไปถึงพระบิดา ดังคำประพันธ์ว่า.

"แตกร้าวกร้าวร้ายก็ย้ายข้าม ลุวรบิดรลาม
ทีละน้อยตาม ณเหตุผล"

เหตุการณ์ที่เกิดทั้งนี้ ระโทษว่าราชกุมารเป็นตัวต้นเหตุสำคัญก็ไม่ถนัดนัก เพราะกำลังอยู่ในฐานะแห่งวัยเด็ก ย่อมอ่อนต่อความคิด

ความรู้สึกผิดชอบ เมื่อถูกผู้ใหญ่ซึ่งมีเล่ห์เหลี่ยมฉลาดอย่างพราหมณ์ วัสสการนี้กระทำแล้วก็ต้องหลงอุบายง่ายๆ อย่าว่าแต่กุมารเหล่านี้เลย แม้แต่พระบิดาซึ่งมีความรู้สึกผิดชอบดี แต่ขาดวิจารณญาณโดยรอบคอบก็ยังเป็นได้ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งว่า.

“สามัคคีธัมมะทำลาย มิตรภิทนะกระจาย
สรรพะเสื่อมหายน์ ก็เป็นไป ฯลฯ”

กษัตริย์ลิจฉวีเข้าพระทัยผิดต่างถือมานทิฏฐิ เมื่อกษัตริย์เหล่านี้เข้าพระทัยผิด โดยได้ฟังคำราชกุมารทูล (ดังที่ได้พรรณนามาแล้วในตอนต้น) ต่างก็มิได้วิจารณญาณให้ถ่องแท้ปราศจากความวิเคราะห์ใต่สวนหาเหตุผลว่า มูลเหตุแห่งการแตกร้าวกันนั้นเนื่องมาจากอะไร ต่างถือมานทิฏฐิไม่ปรองดองกันเหมือนเช่นเคยมา แม้แต่ข้าศึกยกกองทัพมา ได้ตีกลองเป็นอาณัติสัญญาณเข้าประชุม แต่ก็เป็นการไร้ผล ไม่มีมาประชุมสักองค์เดียว ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า.

“ศัพทอุโฆษ ประสุโสตท้าว
ลิจฉวิต้าว ขณะทรงฟัง
ต่างธก็เฉย และละเลยดัง
ไท้มิอินัง ธุระกับใคร ฯลฯ”

สรุปข้อความสำคัญ ในบทประพันธ์

๑. การ ที่ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ แคว้น วัชชีไว้ ใน ราชอำนาจ นี้ ก็โดย ที่ อาศัย ท่าน พราหมณ์วัสสการ อำมาตย์ ผู้ ซื่อ สัตย์ กตัญญู ต่อ พระองค์เป็น ผู้ ช่วยเหลือจึงได้ โดย ง่าย.

๒. พราหมณ์วัสสการ มี ปัญญา เฉลียวฉลาด, สามารถ ในเชิง โวหาร อารมณ์เยือกเย็น สุขุม คำเนิน อุบายสนิทสนมอย่างน่า สรรเสริญ ขน บรรลุ ผลสมความ ปรารถนา.

๓. ความ สามัคคี เป็นธรรม อันหนึ่งที่ สำคัญ ที่สุด อาจ อำนวย ผลแห่งความ ผาสุก และ ความเจริญ มา สู่ผู้ ประพฤติได้ ถ้าชน หมู่ ใด, พวกใดปราศจากธรรมข้อนี้ เสีย แล้ว ความ หายนะ ก็จะ มา สู่ทันที ดัง อุทาหรณ์เรื่อง นี้เป็น ตัวอย่าง.

ความสามัคคี ไม่ ฉะเพาะ แต่ นำ ความสุข ความเจริญ มา สู่ หมู่ คน เท่านั้น แม้ แต่ใน หมู่สัตว์ ก็ จำ ต้อง มีคุณ กัน ดัง ชาดก เรื่อง นก กระจาบ เมื่อ มี ความสามัคคีอยู่ ใน หมู่คณะ แล้ว ก็ ยาก ที่ นายพราน จะ จับสัตว์เหล่านี้ เป็นอาหารได้ นอกจากจะได้ ละธรรม ข้อนี้ เสีย เมื่อ นั้นแหละ นายพราน ก็ได้ นกกระจาบ ฝูงนี้สมความปรารถนา.

๔. กษัตริย์ลิจฉวี มี มานทิฏฐิ เข้าพระทัยในสิ่งที่ผิด ๆ มิได้ วิเคราะห์ไตร่ตรอง หา เหตุ ผล ว่า มูล แห่ง การ แตกร้าว กัน นั้นเนื่อง มา จาก อะไร ขาด วิจารณญาณใน ข้อนี้จึง นำให้ ผล ถึง ซึ่ง ความ หายนะ.

ข้อแนะนำวิธีสอนอ่านและสอนศัพท์

การสอนวิชากวีนิพนธ์ไทย ซึ่งเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ ครูผู้สอนจะต้องให้นักเรียนได้ทราบลักษณะของฉันท์ที่จะอ่านเสียก่อน เช่นจะอ่านฉันท์บทใด ครูก็ต้องให้นักเรียนทราบแผนข้อบังคับของฉันท์บทนั้นว่า มีกี่คำ, ครุลหุอยู่ที่ใดบ้าง และคำไหนรับกับคำไหนบ้าง · ถ้าแนะนำได้ละเอียดถึงการประพันธ์คำตรงไหนใช้อักษรสูงหรือต่ำจึงจะไพเราะน่าฟังก็ยิ่งดี นักเรียนจะได้หัดสังเกตไว้ เมื่อครูได้สอนเช่นนี้จะทำให้นักเรียนสนใจขึ้นอีกมาก ก่อนที่จะตั้งต้นอ่านครูต้องแบ่งคำในบทนั้นๆ ให้ทราบว่าถูกหรือไม่ เพราะบทประพันธ์ที่อ่านบางทีมีผิด อาจจะเนื่องมาจากการพิมพ์ผิดพลาดก็อาจเป็นได้ ครูต้องแบ่งคำให้นักเรียนเห็นให้สิ้นสงสัย มิฉะนั้นนักเรียนจะอ่านกันผิดๆ จะทำให้เสียไป เช่น หนังสือสามัคคีเภท คำฉันท์ หน้า ๒ บรรทัดแรกสมมติว่า 'จุฑาธิพระมง' เมื่อแบ่งคำในบาทนั้นแล้วก็ยังขาดลหุไปอีกคำหนึ่ง และเมื่อแปลก็ไม่ได้ความชัด ครูควรเติม 'ป' เป็น 'จุฑาธิปพระมง' และหน้า ๔๖ 'จิตรปทา ฉันท์' ฉันท์นี้มี ๘ คำ คือ วรรคหน้า ครุ, ลหุ, ลหุ, ครุ, วรรคหลัง ลหุ, ลหุ, ครุ, ครุ. บรรทัด ๒ ว่า 'เห็นริปูมี พลมากมาย' ครูควรเปลี่ยน 'ปู' เป็น 'ปุ' จึงจะถูกตามลักษณะฉันท์ ทั้งความก็คงรูปเดิม (ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสเปลี่ยนหนังสือคู่มือของข้าพเจ้าให้ถูก ครุ, ลหุ และตัวสะกดตามปทานุกรม) เช่นนเป็นตัวอย่าง ฉะนั้นการแบ่งคำและการอ่านทำนองก็ต้องเป็นหน้าที่ของครูผู้สอนจะต้องใฝ่ใจขวนขวายและศึกษาเอาเอง ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวไว้ในที่นี้ เพราะตำราฉันทลักษณ์และตำราอ่านฉันท์ก็ได้มีผู้รวบรวมขึ้นแล้ว และมีการสอนอยู่ วิธีหนึ่งที่ไม่สู้จะได้ผลคือ การสอนอ่านกับการสอนศัพท์ให้รวมกันไปในบทเรียนเดียวกัน จะทำให้นักเรียนเป็นกังวลที่จะต้องเรียนศัพท์ซึ่งต้องใช้ความจำ และจะต้องเรียนการอ่าน ดูเป็นการยุ่งยากแก่นักเรียนมาก ครู

ควร จะ ต้อง แบ่ง เป็น ๒ บทเรียน จะ สอน ศัพท์ ก็ สอนให้ ตลอด บท เรียน เสีย คราว หนึ่ง ก่อน แล้ว คราว หลัง จึง สอน อ่าน อีก คราว หนึ่ง จะได้ ผล ดี มาก การ อ่าน พร้อม ก็ให้ ผล ดี เหมือน กัน แต่ไม่ ควร จะให้ มาก เกินไป ใน บท เรียน หนึ่ง เพียง ๕ หรือ ๑๐ นาที ก็ พอ แล้ว เพื่อ ประสงค์ให้ นักเรียน เพลิน และ ประโยชน์ ใน การ จำ บท ประพันธ์ ที่ไพเราะได้ โดย ง่าย เมื่อ ครู ปฏิบัติได้ ตาม นี้แล้ว เชื่อ ว่า ผล แห่ง การ เรียน บท ประพันธ์ จะได้ รับ ประโยชน์ ทั้ง ผู้เรียน และ ผู้ สอนไม่ น้อย เป็น แน่.

อธิบายศัพท์

หน้า ๑

ศุภมัสดุ ความงาม, ความเจริญ (เป็นคำกล่าวเพื่อความสิริมงคล).

เบ็ญจางคประดิษฐ์ การกราบไหว้ด้วยอาการทั้งห้าลงกับพื้น คือ กราบเอาเข่าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ และศีรษะจรดกับพื้น.

สฤษฎิ กระทำ, การให้สำเร็จไป.

สดุดี การชมเชย, คำสรรเสริญ.

ไตรทวาร แปลตามศัพท์ว่า 'ประตูสาม' คือ กาย, วาจา, และใจ

สุคต ผู้ไปดี, หมายถึงพระพุทธเจ้า.

อนาวรณญาณ ไม่ห่วงใย, ไม่มีเครื่องกั้น.

ตรีปิฎก (ไตรปิฎก) แปลตามศัพท์ว่า 'ตะกร้าสาม' หมายความว่า พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมี พระสูตร, พระวินัย และพระอภิธรรม.

พิสุทธ บริสุทธิ์, ไม่มีความเสียหาย.

ดิลก เลิศ. ยอด.

สัมพุทธสาวก สงฆ์ผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า.

คเณศ ชื่อพระเจ้าแห่งปัญญาและแห่งอุปสรรค เป็นโอรสพระศิวะและพระนางปารพตี ในศาสนาพราหมณ์นับถือว่า เป็นพระเจ้าสำคัญองค์หนึ่ง. ในเวลาเขียนหน้าเรื่องหนังสือทั้งสิ้น (คือไหว้ครู) ต้องกล่าวคำสรรเสริญถึงท่านเสียก่อน เราจะเห็นได้จากหนังสือโบราณบางฉะบับพิมพ์รูปพระคเณศไว้ข้างหน้าหนังสือนั้นด้วย และกล่าวคำนมัสการว่า 'นโม คเณศาย วิฆฺเนศฺวราย' ดังนี้เป็นต้น เพื่อเป็นเครื่องแสดงความเคารพและทำให้ปัญญาแตกฉานปราศจากอุปสรรคใด ๆ ด้วยประการทั้งปวง ตามตำรากล่าวว่า มีพระเศียรเป็นศีรษะช้าง มีงาข้างเดียว พระกายเป็นคนอ้วนเตี้ยท้องพลุ้ย ประดับพระองค์ด้วยอาภรณ์สีแดงแสด ทรงหนูเป็นพาหนะ.

ศิลปธร ผู้ทรงไว้ซึ่งศิลปะ.

เวทางค ส่วนของพระเวท.

[เวทางคบวร กวี ความหมายว่า กวีผู้เลิศด้วยส่วนของพระเวท.

กวี ไทยเราเขียนเลือนมาจาก กวิ แปลว่า ผู้คิด, ผู้แต่ง.

ในคัมภีร์พุทธศาสน์แบ่งนักประพันธ์ออกเป็น ๔ พวก คือ

๑. จินตกวี แต่งโดยความคิด.
๒. สุตกวี แต่งโดยได้ฟังมา.
๓. อรรถกวี แต่งตามความจริง.
๔. ปฏิภานกวี แต่งกลอนสด].

วิทยาวราภรณ์ (วิทยา + วร + อาภรณ์) เครื่องประดับอันประเสริฐ คือ ความรู้.

สุนทรวาที วิธาน ผู้กล่าวดีไพเราะน่าฟัง และเป็นผู้จัดการสร้าง (วิทยา) ขึ้นไว้.

ประณาม การน้อมไว้.

บทมาลย์ ระเบียบดอกไม้ หมายความ เท้าผู้มีบุญ.

หมายโพธิสมภาร [หมาย=มุ่ง, หวัง.+โพธิ=ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับและตรัสรู้.+สมภาร=ผู้รับธุระที่หนัก (ผู้ใหญ่)] หมายความว่า มุ่งหมายขอพึ่งท่านผู้เป็นใหญ่ (พระเจ้าแผ่นดิน) ให้อยู่ในความคุ้มครองของท่านดุจพระองค์เป็นเสมือนร่มโพธิ์ได้อาศัย.

หน้า ๒

จุฑาธิป ความเป็นใหญ่เหนือเกล้า.

ในหนังสือนี้ หมายความถึง พระบาทสมเด็จฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชชกาลที่ ๖).

พิสิฎฐ์ วิเศษ, ประเสริฐ.

เฉลิง ชื่นครอง.

ถวัลย ครอง, เสวย.

อธิบัติย์ พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่.

พิพัฒ เจริญ, ยั่งยืน.

ไวกูณฐ คำนาม แปลว่า ที่ประทับพระนารายณ์, คำกริยา แปลว่าแบ่งภาค (สำหรับพระนารายณ์แบ่งภาคลงมากำเนิดในมนุษยโลก ดังเช่นนิยายในหนังสือรามเกียรติ์ว่า 'ไวกุณฐ์มาเป็นพระราม' ฉะนี้).

กิรติการ การกระทำให้สรรเสริญ, เลื่องลือ.

อดุล ชั่งไม่ได้, ไม่มีอะไรเปรียบ.

โสตถิ ความสวัสดี, ความสบาย.

เทียรฆ (ทีฆ. ม. ทีรฺฆ. ส.) ยาว, นาน, ยั่งยืน.

นิรผล ไม่มีผล.

รามาวตาร (ราม+อวตาร) พระนารายณ์แบ่งภาคลงมาจากสวรรค์บังเกิดในมนุษยโลก ทรงพระนามว่า พระรามจันทร์.

ไตรรัตนาธิคุณ คุณอันยิ่ง คือ พระรัตนะทั้งสาม ได้แก่ พระพุทธ, พระธรรม และพระสงฆ์.

เผือ เรา.

มลทิน ความมัวหมอง.

ยุคล ทั้งคู่.

พิพิธ หลายอย่างต่างๆ กัน.

จตุรวิธ พรสี่ประการ คือ อายุ, วรรณะ, สุขะ พละ.

สัมฤทธิ์ ความสำเร็จ.

รัฏฐ์ แคว้น, บ้านเมือง.

ศตวรรษ์ ร้อยปี.

นิรันตร์ (นิร=ไม่, อันตร=ระหว่าง, ช่อง.) ไม่มีระหว่างคั่น, เสมอ.

หน้า ๓

ภิท แตก (สามัคคีภิทโทษ=โทษแห่งการแตกสามัคคี).

เชลง แต่ง, ผูกเพลง.

วิโรจน์ รุ่งเรือง, แจ่มใส.

นิติ แบบแผน, ประเพณี (นิติขบวน=ชั้นเชิงแบบแผน).

อภิไธย คำแสดง, ชื่อ.

อชาตศัตรู นามพระเจ้าแผ่นดิน.

เลื่องหล้าฯลฯ บทนี้ความหมายว่า ความเลื่องลือของแผ่นดินนี้ว่า พระเจ้าแผ่นดินมีความเมตตา กรุณาและความเอื้อเฟื้อแก่ราษฎร ดุจบุตรธิดาของพระองค์ เท่ากับว่าราษฎรได้ลาภอันประเสริฐ.

แคว้นมคธ ประเทศหนึ่งอยู่ทางภาคใต้แห่งประเทศอินเดีย (ดูแผนที่).

เลบง แต่ง, ทำ.

ประมวญ (ประมวล) รวบรวม.

โกวิท โก=มาก,+วิท=รู้) ชำนิชำนาญ (โกวิทกวี=ผู้แต่งมีความชำนาญ).

เกรียงไกร ยิ่ง, ใหญ่, มาก.

มเหศวร ผู้เป็นใหญ่.

อภิเษก การตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ เช่น พิธีขึ้นทรงราชย์ของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น.

ภูว์ แผ่นดิน.

ปวัตน์ ความเป็นไป

บทนี้ความหมาย พระองค์ได้ทรงราชย์ในแคว้นนี้โดยการราชาภิเษก เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดเป็นใหญ่แต่พระองค์เดียว ให้เป็นไปตามแบบประเพณีซึ่งกษัตริย์แต่ก่อนได้ทรงทำมาทุกประการ.

ราชวัตต์ หน้าที่และความประพฤติของพระราชา.

ทศธรรม ธรรม ๑๐ ประการสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน คือ

๑. ทาน บริจาคทานทั้งปวง.
๒. สีล ทรงรักษาศีล.
๓. ปริจาค บริจาคทรัพย์ทำบุญ.
๔. อาชชว มีความซื่อตรงในพระทัย.
๕. มทฺทว มีน้ำพระทัยอ่อนโยน.
๖. ตป บำเพ็ญตบะ รักษาอุโบสถ.
๗. อโกธ มีพระทัยหนักแน่น ไม่โกรธง่าย.
๘. อวิหึสา ไม่มีพระทัยที่จะเบียดเบียนผู้อื่น.
๙. ขนฺติ มีขันตี มีความอดกลั้น.
๑๐. อวิโรธน ไม่ประพฤติผิดจากที่ชอบ.

ภัทร เจริญ, ประเสริฐ.

นครราชคฤห์ เมืองหลวง แห่ง แคว้น มคธ.

หน้า ๔

อำพน ดายดื่น, งดงาม.

มนทิร (มนเทียร) ที่อยู่, เรือน, ปราสาท.

สุนิวาสน์ พระราชวัง อันงาม.

วโรฬาร์ (วร+โอฬาร) ยิ่งใหญ่ โอ่โถง.

อัพภันตร ส่วนใน, ภายใน, ท่ามกลาง.

ไพจิตร งาม.

พาหิร (พาเหียร) ภายนอก.

บทนี้ความหมาย ปราสาทและราชวังโอ่โถงงดงาม ยิ่ง ทั้งส่วนภายในและภายนอกก็งามน่าชม.

รังสฤษฎิ์ ทำให้สำเร็จ.

ทิฆัมพร (ทีฆ+อัมพร) ท้องฟ้า.

บราลี ไม้ที่ตั้งอยู่บนอกไก่ (ยะราลี).

นภศูล (นภ+ศูล) 'หลาวในฟ้า' คือยอดปราสาท, มณฑป หรือเจดีย์ที่แหลมตรงไปในอากาศ.

ประภัสสร สีแววววาว, เลื่อมพราย.

หางหงส์ ส่วนใต้ช่อฟ้า.

นภาลัย ท้องฟ้า, กลางหาว.

จตุรมุข สี่ด้าน.

กนก ทอง.

ไพฑูรย์ พลอยชะนิดหนึ่ง สีเขียว มีน้ำเย็นรุ้งกลอกไปมา (บางตำราว่าสีเหมือนไม้ไผ่).

บัฎ แผ่น (บานบัฏ พระบัญชร = บานหน้าต่าง).

ระกะ ดื่น.

ดารกะ ดวงดาว.

มลังมเลือง สุกใส, อร่ามเรือง.

ลำยอง (คำนาม) ลำตัวใบระกา, (คู่กับช่อพ้า) [คำวิเศษณ์แปลว่า สวย, งาม].

วิยะ ดุจ, ราวกะ

ผยอง เผ่นโผน, ลำพอง.

ระบุ เอาความว่าติดต่อ.

กะหนาบ ปะกับ, ทับ

กะแหนะ แกะ, แคะออก.

กะหนก ลายเครือเถา.

บุษปวัลลิ เถาดอกไม้.

หน้า ๕

วร ยอดเยี่ยม, ประเสริฐ.

มญจ เตียง, ที่นอน.

บรรจถรณ์ เครื่องลาด. ที่นอน.

ประดิ่น เครื่องหอม.

คัณนา (ต้องการเขียนครุ คำนี้มาจากคำ 'คณนา') การนับการคำนวณ.

จรุง ขุง, ยั้ว.

นิพัทธ เสมอ, เนื่องกัน, เนื่องๆ.

บทนี้หมายความว่า เรียงรายไปด้วยหมู่นางบำเรอผู้คอยบงน้ำพระทัยพระเจ้าแผ่นดิน และแข่งพวกกันคอยพิทักษ์ผลัดเวรติดต่อกันเสมอ.

สิเนรุ เขาพระสุเมรุ.

ปราการ กำแพง.

บทนี้ความหมายว่า กำแพงโดยรอบมหานครนี้แข็งแรงดุจเขาพระสุเมรุ ห้อมล้อมอยู่อย่างมั่นคงยิ่ง ข้าศึกที่จะมารบก็ต้องท้อใจไม่อาจที่จะสู้.

ถัมภ เสา, หลัก.

โดรณะ เสาค่าย, เสาระเนียด.

นางจรัล เสาระเบียง.

ธุชะ (ธช. ม.; ธฺวช.ส.) ธง.

มารุต ลม.

เสวกากร หมู่ข้าราชการในราชสำนัก.

ประลาต หนีไป.

หน้า ๖

สมรรถ ความสามารถ, กล้าหาญ.

เพิก ถอน.

ภินท์ แตก, ทำลาย.

ไผท แผ่นดิน.

ระบุ พูดถึง, ออกชื่อ.

บรินทร คำนี้ตามศัพท์แปลว่า เจ้ามือง แต่ในที่นี้ต้องแปลว่า เมืองหรือกรุง จึงจะได้ความ น่าจะเป็นด้วยผู้แต่งตั้งใจจะให้ได้ครุ, ลหุเท่านั้น.

มหุสสวะ (มหา+อุสสวะ) การรื่นเริงยิ่ง, การเล่นสนุกครึกครื้น

สรนินาท (สร+นินาท, สร=เสียง, นินาท=ความกึกก้อง, ความบันลือ) เสียงดังกึกก้อง.

ปุโรหิตาจารย์ (ปุโรหิต+อาจารย์) พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์สอนอรรถธรรมของกษัตริย์.

พราหมณนามวสสการ พราหมณผู้มชื่อว่า วสสการ.

ศิลปศาสตร์ ความรู้ในศิลปะทั้งปวง.

ราชวัลลภ คนสนิทหรือคนโปรดของพระเจ้าแผ่นดิน.

หน้า ๗

ไพศาล (พิศาล) กว้างขวาง.

วัชชี ชื่อแคว้นหนึ่ง.

บทนี้ต้องเท้าความมาจากบทก่อนด้วย จึงได้ความว่า ครั้งหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงดำริจะแผ่อำนาจและอาณาเขตต์ให้รายคายปรากฏไป เพื่อกระทำให้แผ่นดินกว้างขวางตลอดถึงแคนวัชชี.

เชวง รุ่งเรือง, โด่งดัง.

เสาวนศัพท์ (เสาวน=การฟัง, ศัพท์=เสียง) เสียงซึ่งได้ฟังมา.

อปริหานิยธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม.

ธำรง ทรงไว้, ยึดถือได้.

ใช่เหตุแห่งหานิย์ (หาน=ความเสื่อม, ความทรุดโทรม, อนีย=ควร, พึง, น่า) มิใช่เหตุแห่งความเสื่อมหรือความทรุดโทรม.

หน้า ๘

สัมมาจารีตร (สัมมา=ชอบ, ดี, จารีตร=ความประพฤติ, ประเพณี) ความประพฤติตามประเพณีที่ดีที่ชอบ.

โอวาทศาสน์ คำสั่งสอน, คำแนะนำ.

บวงสรวงพลี การเซ่นไหว้, บนบาน.

สัปตพิธนิติ ประเพณีหรือแบบแผน ๗ ประการ.

นริศร์ เป็นใหญ่กว่าคน หมายถึงพระราชา.

บทนี้ความว่า ข้อความอันเป็นประเพณีทั้ง ๗ ประการนั้น เป็นทางดำเนินให้กษัตริย์ลิจฉวีมีความสามัคคีธรรมอยู่เสมอ.

หน้า ๙

ทิช พราหมณ์.

เผด็จ ขจัด, ขาด, ตัด.

มูล ต้น, ราก, เดิม.

บทนี้ความหมายว่า ตกลงและได้ทรงนัดแนะกับพราหมณ์วัสสการตามที่ได้ทรงดำริไว้ เพื่อตัดต้นรากแห่งความพร้อมเพรียงและความไมตรีเสียก่อน.

หน้า ๑๐

ฐานันดร ลำดับตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์.

ปกาสิต (ประกาสิต) คำสั่ง, คำที่บอก (มักใช้เป็นคำสั่งที่เด็ดขาด).

พจนารถ เนื้อความของคำพูด.

เสนา-ปติ เสนาบดี เข้าใจว่าผู้แต่งประสงค์ให้เป็นลหุทั้งสองคำ.

มนตรี ขุนนางที่ปรึกษา.

บทนี้ความหมายว่า เหตุฉะนี้แหละ เสนาบดีทั้งหลายซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่ปรึกษา. ใครจะมีคำพูดคัดค้านประการใดบ้าง.

อดิศูร ผู้เป็นใหญ่.

นราศัย ที่อาศัยของคน (หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน).

หน้า ๑๑

พันธ์ ผูก, มัด, ตรึง.

ยรรยง งาม, กล้าหาญ.

พยากรณ์ การทำนาย.

ทุษ โทษ, ความประทุษร้าย.

ดำริ นึก, คิด.

วิรุธ (พิรุธ) ผิด, วิปริต.

ประทุษฐ ส. (ม. ปทุฏฐ) ใช้เข้นวิเศษณ์แปลว่า ชั่ว, ร้าย (ควรใช้ ประทุษฏ์ เช่น ประทุษฏจิตต์=จิตต์ร้าย). ถ้าใช้เข้นคำกริยาเขียน 'ประทุษ' ส. (ม. ปทุส) เช่น ประทุษร้าย แปลว่า ทำร้าย

อุปาย อุบาย, เล่ห์กล.

วาทะ คำพูด.

หน้า ๒๑

ลุ ถึง.

ดาล เกิดขึ้น (ดาล พิโรธ=บังเกิดความโกรธขึ้น).

ศัพท์สีหนาท (ศัพท์=เสียง, สีห=ราชสีห์, นาทะ=เสียงบันลือ เสียงตะโกน) เสียงบันลือดุจเสียงของราชสีห์.

ทุทาส (ทุ+ทาส) ทาสทราม, ทาสชั่ว.

สถุล หยาบคาย, ต่ำช้า.

กลกะกากะ (กลกะ=ดุจเดียวกับ. ราวกับ. กากะ=นกชะนิดหนึ่ง คือกา) ดุจเดียวกับกา.

ขมัง พรานธนู.

ธวัช ธง.

ริปู ข้าศึก.

บทนี้ความหมายว่า ดุจเดียวกับกาเมื่อเห็นธนูของนายพรานธนู ก็กลัวเหมือนกับพราหมณ์วัสสการยังไม่เห็นของของข้าศึก ก็ยอมแพ้เสียแล้ว.

พะ ถูก, พย, กะทบ.

พินาศ ฉิบหาย, เสียหาย.

ชิพิต (ชีพิต) ชีวิต ผู้แต่งต้องการจะให้เป็นคำลหุ.

วิจาร ไตร่ตรอง, พิเคราะห์.

หน้า ๑๓

ฉนำ ปี.

ชิวาตม์ (ชีวาตม์) วิญญาณอันเป็นอยู่, วิญญาณของคนหรือของเอกชน.

นาคราภิบาล (นาคร + อภิบาล) ผู้ปกครองดูแลทวยราษฎร์.

สภาบดี (สภา + บดี) ผู้เป็นใหญ่ในที่ประชุม.

พระอัยยการ กฎหมายที่เกี่ยวความผ้องอาชญาแผ่นดิน.

บทนี้ความหมายว่า ให้ลงพระราชอาชญาตามบทพระอัยยการ ซึ่งเป็นอาชญาแผ่นดิน เมื่อได้พิพากษาตามกฎหมายแล้ว และให้โกนผมเสียด้วย (การโกนผมในสมัยโบราณถือกันว่า เป็นการอัปมงคล ถ้าใครถูกโกนผมผู้นั้นจะต้องเป็นคนชั่วเลวทราม เช่นครั้งสมัยยังไม่เลิกทาส เมื่อทาสคนใดทำผิดหรือหนีไป และนายเงินเขาจับได้กลับมามักจะถูกเฆี่ยนหรือโกนผมตามแต่โทษานุโทษ).

คามนิคม บ้านเมือง.

นิวัตติ์ กลับ.

สุขาภิมัณฑ์ (สุขา + อภิมัณฑ์) เครื่องประดับยิ่ง คือ ความสุขหรือเต็มพร้อมด้วยความสุข.

มหาคาร (มห + อาคาร) บ้านใหญ่, เรือนใหญ่ หมาย ถึง พระราช มนเทียร.

บทนี้ความหมาย ว่า พระราชมนเทียร อันถึง พร้อมแล้ว ด้วย ความ สุข.

หน้า ๑๔

กตัญญู รู้คุณ.

กตเวทิตา การ ตอบ แทน คุณ.

ทุเรศ ลำบาก, น่า สมเพช.

ขรการณ์ เหตุการณ์ ที่หนัก, เหตุ ร้ายแรง.

ผิ แม้ ว่า

ประทักษ์ ชยัน, สามารถ.

ราชมัลล์ (ราช=พระเจ้า แผ่นดิน + มัลล์=มวย ปล้ำ) แปลตาม ศัพท์ นัก มวย ปล้ำ ของ พระเจ้า แผ่นดิน ตาม ท้อง เรื่อง หมาย ถึง ผู้ มี หน้า ที่ สำหรับ เฆี่ยน คน ที่ ต้อง ราชอาชญา บาง ที ผู้ แต่ง อาจ เข้าใจ ว่า ผู้ ที่ จะ เฆี่ยน คน คง ใช้ พวก นักมวยปล้ำของ พระเจ้า แผ่นดิน เพราะ พวก นักมวย โดย มาก เป็น คน แข็ง แรง แต่ ตาม ปทานุกรม เขียน 'ราชมัน' แปลว่า เจ้าพนักงาน ผู้ มี หน้า ที่ ทำ ไทย คน ดังนี้.

สรีร์ ร่างกาย.

อนาถ ไม่มี ที่ พึ่ง ไทยใช้ ว่า น่า สลดใจ.

สยบ ซบ, ฟุบ.

สิระ (ศีรษะ) หัว.

หน้า ๑๕

อมาตย์ ข้าราชการ พลเรือน

เสนา ขุนนาง ฝ่าย ทหาร.

สาหสะ ร้าย แรง.

โทมน (ทุ + มน) ไม่ สบายใจ, เศร้าใจ.

กลบกกรณ์ (กัลยก = ช่าง ตัด ผม, ช่างโกนผม. กรณ์ = การกระทำ) การ กระทำ ของ ช่างโกน ผม.

บทนี้ความ หมาย ว่า เมื่อ แก้ไข ฟื้น และ คืน สติ พอทรงตัวได้ ชาย ช่าง ตัด ผม หลวง จึงได้ กระทำ การโกน ผม.

บัพพาชนีย์กรรม (บัพพาชนียกรรม) กรรม อันสงฆ์ พึง ขับไล่ (คำนี้ใช้สำหรับ สงฆ์ ผู้ กระทำผิด และ ต้องรับโทษ คือการขับไล่ให้ ไป อยู่สำนัก อื่น ตรง กับคำ 'เนรเทศ' ที่เราใช้ อยู่ทุก วัน นี้ แปลว่าให้ ออกไป เสีย จาก ประเทศ).

ทิชาจารย์ อาจารย์ ผู้เป็น พราหมณ์.

สรศัพท์ เสียง, พูด.

ประสา ตาม ลำพัง.

สันทน์ พูด.

พิสัย (วิสัย) เขตต์, อำนาจ.

พิไรพรรณน์ พร่ำ บน พรรณนา.

ฉัน อย่าง, ดุจ, เช่น.

บทนี้ความหมายว่า บาง คนใจ อ่อน ก็ตี อก พร่ำ บ่น

พรรณนาไปต่าง ๆ ขาง พวก มี อำนาจใจไปข้างโกรธและ
เกลียด ก็กล่าวเสียดสี.

กุธะ (โกธะ) โกรธ.

กรุณย ความเอ็นดู.

เสกลเล่ห์ แสร้ง กระทำเล่ห์อุบาย.

หน้า ๑๖

อาตม์ ตน, ตัวเอง (ปลง อาตม์นิราสรา ชคฤห์ฐานะมุ่งไป=
ตก ลง ตนที่ จะจากนคร ราชคฤห์มุ่งไป.

บุร เมือง.

รัฐฐ แว่น แคว้น.

ไมตรี ความรัก กัน.

ฉันท์ ความ พอใจ, ความรักใคร่.

อัชฌาสัย (อัธยาศัย) อำเภอใจ, นิสสัยใจคอ, อารมณ์.

หน้า ๑๗

อาณัติ (อาณัตติ) ข้อ บังคับ, คำสั่ง, เครื่องหมาย ไทยใช้
ว่า ข้อ บังคับ ที่ได้ นัด หมาย กันไว้ เช่น ให้ อาณัตติ สัญญาณ.

ฆาตเภรี (ฆาต = ตี, เภรี = กลอง) ตีกลอง.

บทนี้ความ หมาย ว่า กษัตริย์ ลิจฉวีได้ทรง ทราบ เรื่อง
เช่นนั้น จึง มี พระราช ดำรัสให้ ตีกลอง ขึ้น ซึ่ง เป็น ข้อ บังคับ
ที่ได้ นัด หมาย กันไว้ เชิญ กษัตริย์ ทุก พระองค์ ในแคว้นวัชชี
มา ประชุม เพื่อ ปรึกษา.

อารัมภ์พจน์ คำ ปรารภ, คำ เริ่ม ต้น, คำ นำ.

ปรารภ ริ เริ่ม, คำริ.

บท นี้ ความ หมาย ว่า เนือง แน่นไป ด้วย กษัตริย์ ลิจฉวี ซึ่งได้ มา กัน เข็ ล้ำ คับ ใน ทันใด นั้น กษัตริย์ ผู้ เข็ ใหญ่ ใน สภา (นายก) จึงได้ เริ่ม กล่าว คำนำ ตาม เรื่อง ที่ได้ มี มา ทั้ง สิ้น และ ขอ ความ คำริ ว่า จะ คิด กัน อย่างไร.

เปาโรหิต ดู ปุโรหิต หน้า ๖.

มาคธ ชน ใน แคว้น มคธ, ชาว มคธ.

มูลารัมภ์ (มูล + อารัมภ์) เริ่ม ต้น, เริ่ม แรก.

หน้า ๑๘

สนธิ เชื่อม, ติด ต่อ.

ตระบัด ทันใด นั้น.

วัจนัตถ์ (วจน + อัตถ์) ข้อ ความ ที่ พูด.

ปวัตติ ความ เข็นไป.

บท นี้ ความ หมาย ว่า พระราชา ได้ ประชุม และ คำริ กระทำ ความ ตก ลง กัน จึงได้ มี คำรัส สั่ง ข้อ ความ ใน ทันใด นั้น ให้ เข็นไป โดย ด่วน.

ราชภัฏ (ราช + ภัฏ. ภัฏ = ทหาร, บ่าว.) ทหาร พระราชา, บ่าว พระราชา คือ ข้าราชการ.

โปริส (ปุริส) บุรุษ (ราชภัฏโปริส หมายความถึงพวกตำรวจหลวง).

ประกาศิต ดู ปกาสิต หน้า ๑๐.

นย ข้อเค้า, เล่ห์เหลี่ยม.

ปุจฉนีย์ (ปุจฉ + อนีย์) พึงถาม.

คดี เรื่อง. ข้อความ (วรรคนี้หมายความว่า ข้อความและเล่ห์เหลี่ยมอันพึงถามหรือน่าถาม.

สภาบดี ดู หน้า ๑๓.

เยียใด ทำไฉน.

ดูกร ดู ก่อน (คำนี้เป็นคำบุรพบท ในตำราไวยากรณ์ว่าเป็นอาลปนบุรพบท สำหรับใช้นำหน้าคำนามหรือสรรพนามอาลปน์ มักใช้กล่าวในที่ประชุม เมื่อผู้ใหญ่พูดกับผู้น้อย เช่น ดูกรท่านทั้งหลาย หรือหนังสือเกี่ยวกับชาดกก็มี เช่น ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรญาณ ดังนี้เป็นต้น).

หน้า ๑๙

อะดัก ลำบาก, อึดอัดใจ.

ขรข้อง (ขร = หนัก, ร้ายแรง + ข้อง = เกี่ยว, ติดอยู่) เกี่ยวกับเหตุร้ายแรง.

บรรพาชนีย์ ดู ปัพพาชนีย์กรรม หน้า ๑๕.

รหัส เหตุลับ, ความลับ.

อนุมาน ความคาดหมาย, การพิจารณา.

ขทนี้หมายความว่า ท่านมาอยู่เมืองเรา (วัชชี) อาจเป็นอุบายจะมาสืบเสาะเหตุการณ์หรืออย่างไรก็ยากที่จะคาดหมายรู้ได้.

อชาตสัตตุ พระเจ้าอชาตศัตรู.

ณรัฏฐ์ (ณ = ใน, ที่. รัฏฐ์ = แว่นแคว้น) ในแว่นแคว้น.

ภูมิ แผ่นดิน.

บทนี้ถ้าจะแปลเรียงคำไปตามนั้นจะไม่ได้ความดี. พึงไม่สนิทหู เราควรแปลกลับคำ เอาความหมายเป็นใหญ่ ควรแปลว่า อันพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองแคว้นมคธ เป็นข้าศึกกับเรา ต่างก็มีความประสงค์ซึ่งกันและกันที่อยากจะได้แผ่นดินไว้เป็นของตน.

มธุระ อ่อนหวาน, ไพเราะ.

อภิยาจน์ (อภิ = ยิ่ง. ยาญ์ = การขอร้อง, การวิงวอน) การขอร้องวิงวอนอย่างที่สุด.

ตระบะ (ตปะ) ความเพียร, เดช.

เมตตาทยาลุ มีความเมตตาและเอ็นดู, มีความเมตตาสงสาร.

สุภกรรม การกระทำดี, การกระทำความสุข.

การุณย์ มีความเอ็นดู.

พิบูล เต็มที่, มาก.

บทนี้ความหมายว่า ขอพระองค์ (ลิจฉวี) จงทรงเมตตาสงสาร อุปถัมภ์ด้วยความเอ็นดูให้ (พราหมณ์วัสสการ) ได้รับความสุขแล้ว พระคุณความดีความงามนี้ก็จะได้รับความสรรเสริญอย่างเต็มที่.

หน้า ๒๐

มหรรณพ (มหา + อรรณพ) ห้วงน้ำใหญ่ คือ มหาสมุทร.

อุณห ความร้อน.

มุญจนะ การ พ้น, การ ปล่อย.

ยาทนี้หมายความว่า ยังความร้อนให้หายไป และความเย็นสุขยินดีให้เกิดขึ้น.

ประณุททุกข์ บรรเทาทุกข์, ระงับทุกข์.

ภยมุข (ภย=สิ่งที่น่ากลัว. มุข=หน้า, ปาก) ปากแห่งภัย คือช่องทางแห่งภัย.

อาดุร เดือดร้อน (อาตุร).

แด ใจ.

อาดุรณแด เกิดเดือดร้อนในใจขึ้น.

สรณะ ที่พึ่ง, เครื่องป้องกัน 'พึงสรณะ' พึงเป็นที่พึ่งหรือพึงเป็นเครื่องป้องกัน.

อนุสร คำนึงถึง, ระลึก.

บทนี้หมายความว่า ตัวคนเดียวเมื่อได้รับความเดือดร้อนในใจขึ้น และก็แก่ชราแล้ว จะพึงหาใครเป็นที่พึ่งเมื่อคิดถึงเรื่องนี้แล้วยังมองไม่เห็น.

อภิโพธิสมภาร ดู โพธิสมภาร หน้า ๑.

ปราณ ลมหายใจ.

คติ แบบอย่าง, ทางดำเนิน.

กักขพะ แข็ง, กะด้าง, หยาบคาย.

หน้า ๒๑

ยุคล ทั้งคู่, ทั้งสอง (โดยมากใช้กับคำ 'บาท' เช่นยุคลบาทเป็นคำแทนชื่อพระราชา อย่างเดียวกับใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท).

มูลิก คน รับใช้.

ยาทนี้ความหมายว่า ปรึกษา กับข้า ยุคลยาท (เย็นข้าใน ใต้ผ้า พระยาท คือ พราหมณ์วัสสการ) และมุขมนตรีทั้งปวง.

ระบิล เรื่อง, ความ, อย่าง.

สกล ทั่วไป.

อินทโคปกะ แมลงเม่า [ในพระยาลีลิขีกรมว่า แมลงค่อมทอง มีสีเหลืองงามสุกใส เสมือนสียี่กแมลงทับ].

มุหะ (โมหะ) หลง.

ชิวา (ชีวา, ชีว) ดวงวิญญาณ, ใจ.

ลาญ แตก, ทำลาย.

ยทนี้ความหมายว่า ดังแมลงเม่าจะบินผ่าเข้าในกองไฟด้วยความหลงเข้าใจ หรือดุจหิ่งห้อยจะแข่งกับแสงพระอาทิตย์ข้างไหนจะไม่น่าตาย.

หน้า ๒๒

อดุล ชั่งไม่ได้, ไม่มีเปรียบ.

สีตล หนาว, เย็น.

คุณมัย สำเร็จด้วยคุณ, ประกอบไปด้วยคุณ.

ยทนี้ความหมายว่า ผู้ที่จะระงับผลอันชั่วร้ายให้ผ่อนเบาลงได้ ก็ยังไม่เห็นนอกจากพระองค์ (กษัตริย์ลิจฉวี) ผู้ประกอบไปด้วยคุณความดี คือทรงพระเมตตาอันเยือกเย็นหาผู้เสมอเหมือนมิได้.

สรณียะ (สรณ+อณีย) ควรเป็นที่พึ่ง.

อนุสนธิ การติดต่อ, การสืบเนื่อง (อนุสนธิ อาสัญ = สืบเนื่องจนตาย คือ อยู่ตลอดจนตาย).

อภัพพ์ ไม่สมควร, ไม่เพียงพอ.

บทนี้ความหมายว่า ผู้ถึงซึ่งอาภัพพ์และทุพพลภาพได้ซานมาถึง (บทรมาถึง วรรคนี้ถ้าไม่พิเคราะห์ให้ดี อาจหาว่าผู้แต่ง แต่งตกไป ๑ คำ เพราะวรรคหลังนี้ต้องมี ๖ คำ จะทำให้นักเรียนอ่านผิดไปได้ ความจริงถูกต้องแล้ว แต่ต้องอ่าน 'ยะทะจอระมาถึง' จึงจะถูกตามคณะฉันท์).

รึงอระ รัดรึงอยู่ในนอก.

พาหิระ ภายนอก (พาหิระกายะ = ร่างกายภายนอก).

นิยาม กำหนด, อย่าง.

บทนี้ความหมายว่า ทันใดนั้นพระเจ้าแผ่นดินได้รับสั่งแม้ว่ากำหนดตามคำพูดแล้ว ก็ล้วนแต่ควรเชื่อ และก็ไม่เห็นมีข้อร้ายแรงอะไร.

หน้า ๒๓

กุธะ ดูหน้า ๑๕.

วินิจวิจารณ์ ความไตร่ตรอง, ใคร่ครวญ.

พะพ้อง ถูก, ต้อง.

นิเทส เนรเทศ, การขับไล่ให้ออกไปเสียจากประเทศ.

ทวิวิธ สองสถาน, สองอย่าง.

ลุทัณฑะ ถึงโทษ, ต้องอาชญา.

วรรคนี้ความหมายว่า ต้องรับพระอาชญาทบทวนถึงสองสถาน.

มลโทษ ความผิดซึ่งทำให้มัวหมอง.

เสถียร ตั้งมั่น, มั่นใจ.

ฐานันดร ดูหน้า ๑๐.

บทนี้ความหมายว่า ท่าน (พราหมณ์วัสสการ) ตั้งอยู่ในตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ชั้นอะไร ประกอบกับเรา (กษัตริย์ลิจฉวี) เกือกูล จะตั้งให้อย่างที่ได้เป็นมาแต่ก่อน.

หน้า ๒๔

พิจินทธารี ผู้ทรงไว้ซึ่งการตัดสิน.

ดุลกิจ กระทำกิจให้เที่ยงตรง.

บทนี้ความหมายว่า กำหนดเป็นอำมาตย์อยู่ในตำแหน่งผู้พิจารณาคดี และเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งการตัดสินพิพากษาคดีโดยความยุติธรรมดุจคันชั่ง.

สถาปนา ตั้งแต่ง.

ธุโรปถัมภ์ (ธุร+อุปถัมภ์) ผู้ช่วยกระทำกิจ (ทำราชการ).

บทนี้ความหมายว่า ตั้งตำแหน่งให้มียศสูงในหน้าที่ราชการ.

นิพัทธ เสมอ, เนือง ๆ.

อนุสิฏฐ สอน, ชี้แจง.

บทนี้ความหมายว่า ปรากฏอยู่ในตำแหน่งอาจารย์ของพระราชกุมารและให้เป็นธุระสั่งสอนชี้แจงความรู้เสมอ.

วจกาจารย์ (วาจก = ผู้พูด) อาจารย์ผู้สั่งสอน.

นิรอลสะ (นิร = ไม่, อลสะ = เกียจคร้าน) ปราศจากความเกียจคร้าน.

พิริโยพาร ความเพียรอย่างยิ่ง.

ธรรมนูญ ข้อบังคับการชำระความของศาล.

อคติ (อ = ไม่, คติ = ทางดำเนิน) ทางอันไม่ควรดำเนิน
คือ ความลำเอียง อคติ ๔ ประการ คือ:
๑. ฉันทาคติ (ฉันท+อคติ) ลำเอียงเพราะรัก.
๒. โทสาคติ (โทส+อคติ) ลำเอียงเพราะโกรธ.
๓. ภยาคติ (ภย+อคติ) ลำเอียงเพราะกลัว.
๔. โมหาคติ (โมห+อคติ) ลำเอียงเพราะเขลา.

ยุกติ พอดี, ถูกต้อง, ยุกติธรรม.

บาฐ ข้อความ, เรื่องราว.

บูรณ์ เต็มพร้อม.
บทนี้ความหมายว่า ใจละอคติ ๔ ประการเสียและให้บริบูรณ์ไปด้วยความยุตติธรรม อยู่ในคลองธรรมไว้.

หน้า ๒๕

สมยะ (สมัย) คราว, เวลา, ครั้ง.

ปริอาทร (ปริ = โดยรอบ. อาทร = เอื้อเฟื้อ) เอื้อเฟื้อโดยรอบ.

วิรุธะ (พิรุธ) ผิด, น่าสงสัย.

ปกรณวิธี (ปกรณ = ตำรา, แบบแผน. วิธี = ทำนอง, ความประพฤติ).
ความประพฤติตามแบบแผน.

นิระ ไม่, ปราศจาก.

เล่ห์ อุบาย, กล, ท่าทาง.

บทนี้หมายความว่า เพราะความประพฤติตามแยบแผน (ตำรา) มีท่าทางแยบคาย มิดชิด ปราศจากข้อเคลือบแคลง.

หน้า ๒๖

ปวัติ ดู หน้า ๑๘.

วัญจโนบาย (วัญจน=การหลอกลวง. อุบาย=หลอกลวง).
ความหมายวรรคนี้ ความเป็นไปตามแผนอุบายหลอกลวง.

รโหฐาน (รโห=ลับ, เงียบ. ฐาน=ที่) ที่ลับ, ที่เงียบ.
('รโหฐาน' นักเรียนมักแปลเลือนไปว่า ที่โอ่โถงหรือที่ประชุมชน เช่นกล่าวว่า 'ใหญ่โตรโหฐาน' ไม่ถูก ควรกล่าวว่า ใหญ่โตมโหฬารดังนี้).

กสิก (กสิกร) ผู้ไถนา คือชาวนา.

หน้า ๒๗

วจีสัตย์ คำพูดจริง, ความจริง.

กะสำเรา กับพวกเรา.

สาระวากย์ (สาระ=แก่น, ดี. วากย์=คำพูด, คำกล่าว). คำพูดที่เป็นสาระ.

เสาวภาพ สุภาพ.

นิรผล ปราศจากผล.

ปลาต หนีไป, หมดไป.

ขทนี้ หมายความว่า ที่มีอยู่ต่อกันเป็นเนืองนิตย์ ไปทุกที.

ความสัมพันธ์ไมตรีต่างๆ บรรดาต่างองค์ก็พลันลดน้อยหมด

หน้า ๒๘

อนุกรม ลำดับ (กาลอนุกรม=เวลาล่วงมาตามลำดับ).

ภัตต์ อาหาร, ข้าวสุก (เสวยภัตต์กะอะไร=เสวยข้าวกับอะไร).

อาคม มา.

สิกขสภา สถานที่เล่าเรียน, โรงเรียน.

หน้า ๒๙

อนุศาสน์ การสอน.

มาน ความคิด, ความประสงค์.

วรรคนี้ความหมาย คิดถามข้อความ.

นฤสาร ปราศจากสาระ, เรื่องไม่เป็นแก่นสาร.

กลห์เหตุ เหตุแห่งการทะเลาะกัน.

นฤพัทธะ (นฤ=ไม่. พัทธะ=ผูก, ติด, เนื่อง) ไม่ติดต่อคือไม่ให้ติดต่อกันได้.

ทิน วัน.

ขาทนี้ หมายความว่า เมื่อนานๆ วันก็ทำเสียครั้งหนึ่ง.

หน้า ๓๐

สารพัตร ทั้งปวง, ทุกอย่าง.

ทลิทท์ ยาก ทน, เข็ญใจ.

สาระพัน ทั้งปวง, ทั้งหมด.

พึกล แปลก.

กายะ ร่างกาย.

บทนี้หมายความว่า ติฉินดูหมิ่นเยาะเย้ยท่าน ก็เพราะมีร่างกายแปลกประหลาดชอบกล.

หน้า ๓๑

ทุร ชั่ว, ยาก, ลำยาก.

ทิฏฐิ ความเห็น.

มาน การถือตัว.

บทนี้หมายความว่า ตัดพ้อและต่อเหตุร้ายขึ้น ต่างก็ถือตัวมีมานทิฏฐิในทางผิด จึงได้โกรธและวิวาทสืบเนื่องกันเสมอมา.

มิตรจิตตเมิน ความรักใคร่ปราณีประนอมฐานเพื่อนก็ห่างกันไป.

มิละ ไม่ละ, ไม่ทิ้ง.

สหฉันท์ ความรักร่วมกันคือความรักที่กลมเกลียวกัน.

บทนี้หมายความว่า มิได้เหลือแต่สักพระองค์เดียวที่จะไม่ละความรักซึ่งกลมเกลียวกัน ความพร้อมเพรียงต่างก็หมดไป เป็นเหตุให้เดือดร้อน.

หน้า ๓๒

อภิศูรย์ ผู้เป็นใหญ่.

ปวัตติ์ ดูหน้า ๑๘.

บทนี้หมายความว่า พระราชโอรสต่างก็นำความซึ่งไม่ควรจะกราบทูล นำไปกราบทูลพระราชบิดาแห่งตนตามข้อความที่เขียนมาแล้ว.

นฤวิเคราะห์ ปราศจากความพิจารณา, ไม่ไตร่ตรอง.

วัญจโนบาย (วัญจน=การหลอกลวง, เครื่องหลอก+อุบาย) อุบายในการหลอกลวง.

สหกรณ์ การกระทำร่วมกัน.

มิตรภิทนะ การแตกจากมิตร.

หายน์ ความเสื่อม, ความทรุดโทรม.

หน้า ๓๓

สัมฤทธิ์ ความสำเร็จ, ความประสงค์.

มนารมณ์ (มน+อารมณ์) ความสุขใจ, ความเพลิดเพลินใจ.

ปรากรม ความเพียร, ความบากบั่น.

บทนี้หมายความว่า มีความยินดีที่ยังมิได้สำเร็จแล้วมีความเพลิดเพลินใจ เพราะได้เริ่มมาด้วยความเพียรและอุตสาหะแห่งตนเอง.

สภาคาร สถานที่ประชุม.

เวทะ ความรู้ (พราหมณ์เวทะอุดม = พราหมณ์ผู้มีความรู้เลิศ).

หน้า ๓๔

นฤบาล ผู้ครองคน, พระราชา.

ไกวละ (เกวล) ทั้ง หมด ทั้ง สิ้น
บทนี้ความหมายว่า แว่นแคว้นวัชชีทั้งหมด.

หน้า ๓๕

นิกาย พวก, หมวด, หมู่.

พโลปการ (พล + อุปการ) การอุดหนุนกำลัง.

สัตถภัณฑะ (สัตถ = อาวุธ. ภัณฑะ = สิ่งของ, เครื่องใช้) ศัสตราวุธและสิ่งของเครื่องใช้.

บทนี้ความหมายว่า พวกสะเบียงก็มีเพียงพอที่จะอุดหนุนกำลังทหาร และเครื่องศัสตราวุธยุทธภัณฑ์เครื่องใช้ในการรบและสัมภาระก็เรียกระดมได้พร้อม. [ในปทานุกรม 'สัมภาร' แปลว่าเครื่องใช้ของจำเป็นแต่ในหนังสือสามัคคีเภท ใช้ 'สรรพะภาร' เข้าใจว่าผู้แต่งต้องการครุฬหุจึงใช้อย่างนี้.]

จุพ (จุฬา) หัว, มงกุฎ.

ภูว์ แผ่นดิน (จุฬภูว์ = พระเจ้าอยู่หัว).

หน้า ๓๖

ละ ทั้ง.

คร้าน เกียจคร้าน.

บุรุษสมัญญ์ (บุรุษ = ผู้ชาย. สมัญญ์ = สมัญญา, ชื่อ, สมญา) ผู้มีสมญาว่าลูกผู้ชาย.

บทนี้ความหมายว่า ธรรมดาคนเราที่จะดีจะงามก็เพราะการเข้าสนามยุทธ์ต่อรบกับข้าศึก ซึ่งได้นามว่าทหาร เราจะละทิ้งหน้าที่ของตนและเกียจคร้านเสียอย่างไร จึงจะสมกับใจที่ได้สมญาว่าเป็นลูกผู้ชาย.

ประหัฏฐ์ ร่าเริง, ดีใจ.

ประลุฤกษ์ ถึงฤกษ์.

มุหุตต์ เวลาครู่ หนึ่ง, ขณะ หนึ่ง.

วิชัย ความ ชะนะ.

ดิถี วัน.

บทนี้ ความ หมายว่า ครั้น ถึง เวลา วัน ฤกษ์ งาม ยามดี ในการที่ จะ ออก รบเพื่อเอา ชัย ชะนะ.

ปุโรหิต ดูหน้า ๖.

โกวิท ดูหน้า ๓.

บุรพัณหสมัย (บุพพัณหสมัย) เวลา เบื้อง ต้น แห่ง วัน, เวลา เช้า.

หน้า ๓๗

อภิมัณฑ์ เครื่อง ประดับ อย่าง งาม เลิศ.

อนุกรม ตาม ลำดับ.

ฐิต (ม.) (สถิต ส.) ยืน อยู่.

พฤนท์ กอง, จำนวน มาก.

บทนี้ ความ หมาย ว่า พระองค์ เสด็จ พระราช ดำเนิน โดย ทาง สถล มารค ไป ตาม ลำดับ หน ทาง แล้ว ชื้น ยืน ประทับ บน เกย ชัย ทอด พระเนตร กองทัพ.

เนมิตต์ (นิมิตต์) เครื่อง หมาย, ลาง.

เชฏฐ ผู้ ใหญ่ กว่า, ผู้ เจริญ กว่า.

วิทยุตดร (วิทย = ความรู้. อุตดร = สูง) ยิ่ง ด้วย ความ รู้.

บวร ประเสริฐ, ล้ำเลิศ.

มุหุตต์ ดูหน้า ๓๖.

ยทันความหมายว่า ผู้ยิ่งด้วยความรู้ (คือ พราหมณ์โหราราชครู) ได้คอยฤกษ์และนิมิตต์ดีมาถึง.

ฆาตฆ้อง ตีฆ้อง.

อินทเภรี กลองใหญ่.

มะโหรทึก เครื่องประโคมชะนิดหนึ่งทำด้วยโลหะ กลองหน้าเดียว.

ดุริยางค์ (ม. ตุริย = เครื่องดีดสีตีเป่า, เครื่องสาย+องฺค = ส่วน). ส่วนของเครื่องดีดสีตีเป่า.

ดนตรี วัตถุมีสาย, เครื่องสาย.

นี่ประโคม ประโคมเสียงดังอึงมี่หรืออึกทึก (นี่ แปลตามบ่ทานุกรมว่า ใช้แทนสรรพนามฉะเพาะที่อยู่ใกล้ที่สุด แต่เมื่อมาแปลรวมคำว่า 'ประโคม' ไม่ได้ความเข้าใจว่าผู้แต่งคงจะตัดคำ 'นัน' ออกเสีย เพื่อให้คำพอดีตามข้อบังคับของฉันท์ เพราะว่า 'นี่นัน' แปลว่า อึงมี่, อึกทึก).

ยรรยง งาม, กล้าหาญ.

หน้า ๓๘

โอภาส ความสุกใส, ความเปล่งปลั่ง.

อัครภัณฑ์ (อัคร = ส่วนดีที่สุด, เลิศ. ภัณฑ์ = เครื่องประดับ) เครื่องประดับอันเลิศ.

บีลันธน์ เครื่องประดับ.

ลำยอง สวย, งาม.

สกาว ขาว, สะอาด, หมดจด.

ถะกล สร้าง, ทำ, ก่อ, (สรรถะกล = เลือกทำ, เลือกสร้าง).

พลุก	งา ช้าง.
วลัย	กำไล มือ, วงกลม.
ทันต์	(ทนต์). ฟัน, งาช้าง. (ในหนังสือเล่มนี้หมายถึงงาช้าง).
อังกุส	ขอ เหล็ก เช่น ขอ สับ ช้าง.
ดำรี	ช้าง (แผลง เป็น ดำไร ก็ มี).
จาตุรังคิก	ผู้ มี ส่วน สี่.
แสนย์	กอง ทัพ บก.
เสนา	กอง ทัพ.

บท นี้ ความ หมาย ว่า ส่วน แห่ง กอง ทัพบก มี สี่ เหล่า คือ พล ช้าง, พล ม้า, พล รถ, และ พล เดิน เท้า.

กาแหง	แข็ง, กล้า.

หน้า ๓๙

พลหัย	พล ม้า.
ดำกล	สร้าง, ทำ ก่อ.
ดุรงค	ม้า.
โรมรณ	รบ, ต่อ รบ.

วรรค นี้ ความ หมาย ว่า รบ ตาม ยุทธวิธี ทหาร ม้า.

หน้า ๔๐

ขลัง	แรง, ศักดิ์สิทธิ์.
บง	ดู, แล ดู.
อุคโฆส	กึกก้อง, สนั่น.

หน้า ๔๑

เชียง เมือง.

อนุมัคค์ ตาม ทาง. (อนุ=ตาม, มัคค์=ทาง)

อนุจร ไป ตาม ลำดับ.

บถ ทาง.

เถิน ดอน, เขิน เนิน.

มัชฌันติก เวลา เที่ยง วัน. (วิมัชฌันติก=เวลา เที่ยงคืน)

รวี พระอาทิตย์.

หน้า ๔๒

บุรพัณหเพลา เวลา เบื้อง ต้น แห่งวัน, เวลา เช้า.

วนารัญญ (วน=ป่า, คง+อารัญญ=อยู่ในป่า) ป่า (แปล ตาม ความหมายในหนังสือ).

ปถานุกรม (ปถ=ทาง+อนุกรม=ตาม ลำดับ) ตาม ลำดับ ทาง.

บทนี้ ความ หมาย ว่า เมื่อ ถึง เวลา เช้า ก็ เคลื่อน กองทัพ เดิน ต่อไป ตาม ลำดับ ทางในป่า.

อุระไพร่ อก ข้า แผ่นดิน.

วินุท ผ่อน ผัน, บรรเทา.

บทนี้ หมายความว่า สรรพกิจการทั้งปวง ซึ่ง (ใจ) นายรู้ ตระหนักเห็นใจ พลทหาร (ไพร่) จะได้ รับความลำบาก และควร จะ ผ่อนผัน อย่างไร.

วนันดร (วน=ป่า+อันดร=ช่อง, ระหว่าง) ระหว่าง ป่า.

ดิร (ติร) ฝั่ง น้ำ.

ติตถ (ติตถ์) ท่าน้ำ (ติรติตถ=ท่าแห่งฝั่งน้ำ).

วิสาลิ เวสาลี (ผู้แต่งมีความประสงค์จะให้ถูกตามข้อบังคับฉันท์จึงได้เปลี่ยนแปลงดังนี้).

หน้า ๔๓

คาม บ้าน, หมู่บ้าน.

หน้า ๔๔

ภีรุก ขลาด, กลัว.

ฤๅคิด ไม่คิด.

หน้า ๔๕

สงสยะ สงสัย (สังสย).

ภินท ดู หน้า ๖.

พัทธ ผูก, ติด, เนื่อง.

อนัตถ์ ความเหลวไหล, ความไม่มีประโยชน์.
(อนัตถ์ภัย=ภัยอันเกิดจากความเหลวไหล หรือภัยคือความฉิบหายอันหาประโยชน์มิได้).

อุพุมป์ พ่วง, แพ.

เวฬ ไม้ไผ่.

บร ข้าศึก (ปร).

ภาโรปกรณ์ (ภาร=ธุระที่หนัก. อุปกรณ์=ความเกื้อหนุน) ความเกื้อหนุนธุระอันหนัก หรือการกระทำธุระอันหนัก.

ทิวะ วัน.

สฤษฏิ์ ดูหน้า ๑.

พยุหาธิทัพ (พยุห = กองทัพ + อธิ = ยิ่ง + ทัพ) กองทัพอันยิ่ง.

หน้า ๔๖

ติรัฐ ดูหน้า ๔๒.

ภิรุกะ ดูหน้า ๔๔.

ภีรุกะเภทภัย = ภัย อันแตก ออก เพราะความขลาดกลัว

อาทระ (อาทร) ความเอื้อเฟื้อ.

ปราศรัย ความ รักใคร่, การ แสดงอัชฌาสัย.

วรรคนี้ หมายความ ว่า บาง คณะแสดงอัชฌาสัยความเอื้อเฟื้อ.

บริบาลพระทวาร รักษาประตูวัง.

หน้า ๔๘

นิกาย หมู่, พวก.

กากบุเรศ (บุร + อีศ) บุร = เมือง, บ้อม, วัง. อีศ = ผู้เป็นใหญ่ มักใช้ ต่อท้ายศัพท์เป็น สกัตถ์ ในคำ ประพันธ์ และมักไม่นิยมใช้เนื้อความนัก เช่น บุเรศ, นคเรศ หมายความว่าเมืองเท่านั้น.

หน้า ๔๙

เมือ ไป, กลับ.

คติโมหะ ดำเนินไปในความ หลง, ดำเนินไปในความมืดมน.

ยทนิความ หมายว่า เชื่อข้อความจากโอรสซึ่งเล่าให้ฟัง อย่าง ง่ายดาย ด้วย เหตุ ที่ พระราชบิดาของโอรส เหล่านั้น มีโมหาคติคือความ หลง เป็น มูล มากไป.

ไผท แผ่นดิน.

ศูนย์ หาย.

พุทธาทิ (พุทธ + อาทิ) มี พระพุทธเจ้า เป็นต้น.

บัณฑิต นักปราชญ์.

วรรคนี้ ความหมาย นักปราชญ์ มี พระพุทธเจ้า เป็นต้น.

หน้า ๕๐

ทมะ ข่มใจ.

อุป เข้าไปใกล้.

เฉท การตัด, การขาด.

วรรคนี้ความหมายว่า อันใกล้เข้าไปทางที่จะตัดความ

ไมตรี.

นิพัทธ์ ดูหน้า ๔.

หิต เกื้อกูล, ผลประโยชน์.

หน้า ๕๑

ภิยโย ยิ่งขึ้นไป (ใช้ 'ภิญโญ' ก็มี)

สุขาลัย (สุข+อาลัย) ที่อยู่คือความสุข.

พิทยาภรณ์ (พิทย + อาภรณ์) เครื่องประดับคือความรู้.

หน้า ๕๒

สถิต ตั้งอยู่, มั่นคง.

เสถียร แข็ง, แรง, มั่น.

เทียรฆ์ ดูหน้า ๒.

อิฏฐผล ผลเป็นที่พอใจ.

แบบฝึกหัด

คำถามเหล่านี้คัดมาจากคำถามข้อสอบไล่ชั้นมัธยมบริบูรณ์ แผนกวิชากวีนิพนธ์ไทย ตอนที่เกี่ยวกับสามัคคีเภทคำฉันท์.

(๑) ก. อปริหานิยธรรม หรือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมนั้นมีอะไรบ้าง.

ข. วัสสการพราหมณ์ได้ทำประโยชน์ให้แก่พระเจ้าอชาตศัตรูอย่างไร. (๗/๗๕).

(๒) ก. ความในคำฉันท์สามัคคีเภทต่อไปนี้ ใครเป็นผู้พูด, พูดกับใคร และพูดที่ไหน.

"มาคอไผทรัฐนิกร พละอ่อนยชำนาญ
ทั้งสันยะสู้สมรราญ ริปุนั้นไฉนไหว"

ข. จงเขียนข้อความในคำฉันท์ข้างบนนี้ออกเป็นภาษาง่ายให้ได้ความชัด. (๕/๗๖).

(๓) จงเปรียบเทียบวัสสการพราหมณ์ในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์กับชูชกพราหมณ์ในมหาเวสสันดรชาดก ในข้อต่อไปนี้.

ก) หลักฐาน ข. อุปนิสสัย ค. สติปัญญา. (๖/๗๖).

(๔) ก. เล็งสูงลิ่วสวยชวยชง ชายโยกชวนบง
สะบัดระรัวปลิวปลาย

ข. ไฉนเลยพระครูเรา จะพูดเปล่าประโยชน์มี
เลอะเหลวนักละล้วนนี ระผลเห็นยเย็นไป

คำประพันธ์ข้อ ก. กับ ข้อ ข เป็นคำประพันธ์ชะนิดไร และคำประพันธ์ทั้ง ๒ ข้อนี้ ท่านว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร มีความหมายอย่างไร

(๗/๗๗).

(๕) จงสังเขปเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มาให้ได้ความแล้วให้ความเห็นด้วยว่า หนังสือเล่มนี้มีข้อสำคัญอย่างไร ที่ผู้ศึกษาจะยึดถือได้บ้าง.

(๘/๗๗).

คำตอบ

(๑) ก. ดูหนังสือคู่มือ สามัคคีเภทคำฉันท์ หน้า ๑๕–๑๖.

ข. ดูหนังสือคู่มือ สามัคคีเภทคำฉันท์ หน้า๓–๗.

(๒) ก. วัสสการพราหมณ์เป็นผู้กราบทูลแด่–กษัตริย์ลิจฉวี ณท้องพระโรงแห่งนครหลวงเวสาลี.

ข. วัสสการพราหมณ์ได้กราบทูลแด่กษัตริย์ลิจฉวีว่า การที่ท่านวัสสการพราหมณ์ ได้ถูกบีพพาชนียกรรมมานี้ ก็เนื่องจากได้กราบทูลทัดทานแด่กษัตริย์อชาตศัตรูซึ่งตั้งพระทัยจะมารบกับแคว้นวัชชีว่า พลเมืองแคว้นมคธของพระองค์มีกำลังอ่อนแอไม่มีความชำนิชำนาญในการสงครามเลย จะยกกองทัพไปทำสงครามกับแคว้นวัชชีซึ่งมีสามัคคีธรรมแล้ว คิดว่าจะต้องพ่ายแพ้แก่ข้าศึกเป็นแน่แท้.

(๓) การเปรียบเทียบ, หลักฐาน, อุปนิสสัย และสติปัญญา ของวัสสการพราหมณ์ กับชูชกพราหมณ์นั้น ขอให้ผู้ศึกษา

พยายามค้นคว้าจากหนังสือคู่มือทั้งสองเล่ม ซึ่งมีอยู่ครบบริบูรณ์ เพื่อเป็นการผึกหัดไปด้วย จึงจะได้รับผลบริบูรณ์.

(๔) คำประพันธ์ข้อ ก. เป็นคำประพันธ์ชะนิดกาพย์ฉะบัง ๑๖ มีถ้อยคำสละสลวย ความชัดเหนดีทำให้ผู้อ่านนึกวาดภาพขึ้นในใจได้ และมีสัมผัสส์ในสระ และอักษร พร้อมบริบูรณ์ เช่น สวย—ชวย, ริ้ว—ปลิว, เล็งสูง—ลิ่วสวย ชายโบก—ชวนชง, ปลิว—ปลาย มีความหมาย "มองดูชงสูงลิ่วสวยงามมาก ชายชงก็โบกสะบัดอยู่ริ้วๆ ทำให้น่าดูยิ่ง"

คำประพันธ์ข้อ ข. เป็นคำประพันธ์ ภุชงคประยาตฉันท์ มีถ้อยคำเป็นคติเกี่ยวกับศีลธรรม ทำให้เห็นว่าศิษย์นั้นนับถือครูไว้ในครูเพียงไร และมีสัมผัสส์ใน สระและอักษร เช่น เห็น—เป็น, เลอะเหลวนัก—ละล้วนนี มีความหมายว่า โอรสของกษัตริย์ลิจฉวีได้พูดกันว่า ไฉนเลยครูของเราจะพูดสิ่งที่เหลวไหลไม่เป็นประโยชน์ เห็นจะเป็นไปไม่ได้.

(๕) ดูหนังสือคู่มือสามัคคีเภทคำฉันท์ หน้า ๒—๗, ๒๑.

คำตอบข้อสอบไล่ไวยากรณ์ไทย

สำหรับชั้นมัธยมตอนปลาย

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ จนถึงปีกลายนี้ รวมกว่า ๑๐ ปี

ของ

ขุนวิรุฬห์จรรยา

ครูสอนภาษาไทยชั้นมัธยมตอนปลายโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๖๓—๗๕

พระปวโรฬารวิทยา

อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๕

ถ้าท่านได้ลองอ่านคำแนะนำและทำจบเล่มแต่เพียงหนึ่งหรือสองเที่ยว
ท่านต้องสอบไล่ได้อย่างแน่นอน

(ราคา ๗๕ สตางค์)

ถ้าผู้เรียนรู้สึกว่าตนอ่อนในวิชาใด และอยากจะได้รับความช่วยเหลือ หรือคำแนะนำเพื่อให้เรียนวิชานั้นได้ดี โปรดมีจดหมายมายัง ขุนวิรุฬห์จรรยา ๒๐๕ ก. ถนนราชวิถี ตรงข้ามประตูวังพระกุเวร สวนจิตรลดา ถ้าจะให้ตอบโดยทางไปรษณีย์ โปรดส่งแสตมป์ ๑๐ สตางค์ไปด้วย

หนังสือคู่มือวิชากวีนิพนธ์ไทย

ชั้นมัธยมตอนปลาย

ของ

ขุนวิรุฬห์จรรยา

ครูสอนภาษาไทยชั้นมัธยมตอนปลายโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๖๓—๗๕

พระปวโรฬารวิทยา

อาจารย์ใหญ่โรงเรียกสวนกุหลาบวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๗๕

หนังสือคู่มือวิชากวีนิพนธ์ไทยที่เป็นชุดเดียวกัน คือ

(๑) หนังสือคู่มือ มหาเวสสันดรชาดก (๓) หนังสือคู่มือ ตะเลงพ่าย
(๒) หนังสือคู่มือ สามัคคีเภทคำฉันท์ (๔) หนังสือคู่มือ อิลราชคำฉันท์

เป็นหนังสือที่เหมาะสำหรับชั้นมัธยมตอนปลาย เนื้อความพอดี ไม่สั้นไม่ยาว มีศัพท์และเรื่องที่สำคัญอันเกี่ยวข้องกันอยู่พร้อมบริบูรณ์ ไม่ต้องค้นคว้าจากที่อื่นอีก

นายวรกิจบรรหาร ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕/๓/๗๕